

Київський національний торговельно-економічний університет
Кафедра міжнародного приватного, комерційного та цивільного права

ВИПУСКНА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
на тему:
**ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ЗАХИСТУ ОСОБИСТИХ
НЕМАЙНОВИХ ПРАВ**

Студента 2 курсу 8 мз групи
спеціальності
081 «Право»
спеціалізації
«Цивільне право та процес»

(підпис студента)

Горошко Ігор
Віталійович

Науковий керівник
кандидат юридичних наук,
доцент

(підпис наукового керівника)

Регурецька Олександра
Вадимівна

Гарант освітньої програми
Доктор юридичних наук,
професор

(підпис гаранта)

Примак Володимир
Дмитрович

Київ 2019

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. Загальна характеристика особистих немайнових прав фізичних та юридичних осіб.....	6
1.1 Поняття особистих немайнових прав.....	6
1.2 Класифікація особистих немайнових прав.....	10
1.3 Ознаки особистих немайнових прав фізичних осіб.....	17
1.4 Особисті немайнові права юридичних осіб.....	21
РОЗДІЛ 2. Механізм захисту особистих немайнових прав фізичних та юридичних осіб.....	27
2.1 Поняття механізму захисту особистих немайнових прав.....	27
2.2 Міжнародний досвід захисту особистих немайнових прав.....	30
2.3 Правове регулювання особистих немайнових прав фізичних та юридичних осіб в контексті їх захисту.....	43
ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ.....	50
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	53

ВСТУП

Актуальність дослідження. Радикальні зміни в соціально-економічному устрої України не могли не відобразитися в цивільно-правових відносинах і, як наслідок, був прийнятий цілий блок нового законодавства, в тому числі і цивільного. Проте, на наше переконання, не тільки в кількісних змінах істотно ускладнилися цивільно-правові поняття і конструкції, причому навіть ті, які існували й раніше (наприклад, по відношенню до цінних паперів, юридичних осіб, договірних відносин).

Однак більша частина досліджень особистих немайнових прав фізичних та юридичних осіб стосується в основному їх окремих прав, наприклад, ділової репутації, права на найменування тощо. Тому актуальним є дослідження визначення головних понять, ознак та системи особистих немайнових прав фізичних та юридичних осіб, особливостей їх цивільно-правового захисту, а також перспективи їх подальшого розвитку в українській цивілістиці.

Вивченню особистих немайнових прав фізичних та юридичних осіб у науці українського цивільного права присвячені праці Гуменюка О. І., Жидкової О. С., Кодинця О. О., Луспенника Д. Д., Малиновської Т. М., Нор Ж. В., Гуменюк О. І., Сліпченка С. А. [35], Стефанчука Р. А. [37], Шимон С. І.

Теоретичну базу роботи складають наукові праці таких авторів як Іоффе О. С., Шершеневич Г. Ф., Покровський І. А., Малєїн М. С., Малєїна М. М., Красавчикова Л. О., Сергєєв А. П., Толстой Ю. К., Голубєв К. І. і Наріжний К. І., Тархов В. А., Трофимова Т. В., Єрмолова О. М., Дюбо Є. Г., Ерделєвський А. М., Тимєшов Р. П., Гаврилов Е. В.. При цьому залишається актуальним і необхідним комплексне дослідження питання правового механізму правового захисту особистих немайнових прав.

Мета дослідження полягає у висвітленні особливостей побудови і функціонування правового механізму захисту особистих немайнових прав.

Завдання дослідження:

- проаналізувати зміст поняття особистих немайнових прав в поглядах науковців;
- визначити існуючі підходи до класифікації особистих немайнових прав;
- встановити найбільш важливі властивості та ознаки особистих немайнових прав фізичних осіб;
- охарактеризувати особисті немайнові права юридичних осіб та розкрити зміст поняття захисту особистих немайнових прав в сучасній юридичній практиці;
- проаналізувати міжнародний досвід захисту особистих немайнових прав;
- дослідити правове регулювання особистих немайнових прав юридичних осіб у цивільному законодавстві України.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають з приводу захисту особистих немайнових прав.

Предметом дослідження є правовий механізм захисту особистих немайнових прав.

Методами дослідження є теоретичний аналіз, порівняльний аналіз, індуктивний, дидуктивний та логічний аналіз, статистичні методи аналізу, історичний метод, системний метод, метод порівняльного правознавства та системно-функціональний метод. В основі дослідження, використовувалися методи порівняльного аналізу та класифікації. Вирішення поставлених у роботі завдань здійснювалося з використанням системного підходу в доборі матеріалу, методів індуктивного і логічного аналізу, спостереження та статистичні методи аналізу літературних даних.

Використання історичного методу дозволить провести аналіз розвитку відносин в галузі захисту особистих немайнових прав фізичних та юридичних осіб; вивчити український досвід у регулюванні захисту особистих немайнових прав фізичних та юридичних осіб і виявити тенденції розвитку права.

Метод порівняльного правознавства дозволить розкрити особливості особистих немайнових прав фізичних та юридичних осіб, а з урахуванням

аналізу світової юридичної практики провести порівняльно-правовий аналіз охорони цих прав.

Системно-функціональний метод може бути використаний при розгляді змісту особистих немайнових прав, і особистих немайнових прав фізичних і юридичних осіб зокрема, а також застосування цього методу дозволить їх класифікувати.

Наукова цінність дослідження полягає у подальшій розробці доктринальних положень з питань: механізму захисту особистих немайнових прав фізичних та юридичних осіб.

Практична цінність полягає у можливості використання її положень у законотворчому процесі, практичному правозастосуванні та навчальній діяльності при викладені курсу цивільних прав України. Результати проведеного дослідження можуть бути використані в подальших наукових дослідженнях з окресленої тематики.

Окремі положення випускної кваліфікаційної роботи викладено у такій статті випускної кваліфікаційної роботи окреслена у статті Горошко І.В. Особливості особистих немайнових прав фізичних та юридичних осіб. *Правове забезпечення підприємницької діяльності*: зб. наук. ст. студ. / відп. Ред. О.О. Бакалінська, В.Д. Примак, Ю.В. Тищенко. Київ: Київ. торг.-екон. ун-т, 2019. Ч. 2. С. 65-70.

Структура роботи. Відповідно до мети і задач дослідження структура випускної кваліфікаційної роботи складається з вступу, двох розділів, висновків, списку використаної літератури. Текст випускної кваліфікаційної роботи викладено на 62 сторінках машинописного тексту.

Розділ

1

Загальна характеристика особистих немайнових прав фізичних та юридичних осіб

1.1 Поняття особистих немайнових прав

Не дивлячись на відсутність всеохоплюючого трактування змісту поняття «немайнові права» в доктрині цивільного права, а також в навчальній юридичній літературі існує досить велика кількість трактувань зазначеного поняття в поглядах сучасних науковців.

Перш ніж приступати до розгляду питання про визначення поняття «немайнові права» необхідно дати визначення поняття «право» в цілому. Саме по собі поняття «право» являє собою певну філософську категорію. Так, наприклад, якщо звернутися до енциклопедичного словника Ф. А. Брокгауза і І. А. Ефрона, стосовно трактування поняття «право», то воно розглядається як добро, яке входить в сферу державної політики, що викликає певні прагнення і заходи політичного союзу держави. В іншому словнику під поняттям «право» пропонується розуміти позитивний об'єкт інтересу або бажання. Починаючи ж з другої половини 19 століття поняття «право» безпосередньо пов'язується з поняттям «цінності» [28, с. 295].

Якщо розглядати дану категорію в економічно-соціальному аспекті, то під поняттям «право» слід розуміти все те, що може мати ринкову ціну, отже, в широкому сенсі під ним розуміють всі майнові (матеріальні) права. Варто відзначити той факт, що єдиного юридичного визначення поняття «право» не існує, проте в чинному законодавстві дане поняття використовується досить часто і в різному значенні.

Таким чином, в найзагальнішому вигляді під правами можна розуміти будь-які матеріальні, моральні, духовні та моральні цінності. Далі ми розглянемо зміст поняття «нематеріальні права» і виділимо їх основні властивості в поглядах відомих вчених.

На думку професора А. П. Сергєєва, нематеріальні права – це нерозривно пов'язані з особистістю носія, непередавані і невідчужувані духовні цінності позаекономічного характеру, які спрямовані на всебічне забезпечення існування особистості і навколо яких складається поведінка суб'єктів цивільного права. Також автор вказує на те, що для таких прав краще вживати термін «особисті немайнові права», оскільки даний термін краще відображає їх особливості.

Т. А. Фадєєва під нематеріальними правами пропонує розуміти такі права і свободи, які не мають економічного змісту, вони є невіддільними від особи і визнані чинним законодавством. В цілому з цим визначенням цілком можна погодитися, однак варто відзначити, що воно є не зовсім вдалим, тому що не розкриває повної суті самого поняття. В юридичній літературі поширений і такий підхід, відповідно до якого замість визначення особистих немайнових прав дається їх перелік. На нашу думку, такий підхід не має ні теоретичної, ні практичної цінності, оскільки він не допомагає повністю розкрити сутність особистих немайнових прав, їх правову природу і виділити відмінні властивості [42, с. 56].

К. І. Голубєв та С. В. Наріжний пропонують використовувати поняття «немайнове право» замість використовуваного в даний час поняття «нематеріальне право». Такої ж позиції дотримується Р. П. Тимешов, який в своєму тлумаченні даного поняття намагається більш повно підкреслити саме правову природу і сутність особистих немайнових прав, оскільки використання терміну «нематеріальне» є більш характерним для філософської науки, а для цивільного права прийнятні такі поняття, як «майно», «майнові правовідносини», «особисті немайнові правовідносини».

На наш погляд, найбільш вдале визначення поняття «нематеріальне право» було запропоновано М. М. Малєїн, на думку якої під нематеріальними правами слід розуміти об'єкт суб'єктивного особистого немайнового права, що володіє індивідуальною та соціальною духовною цінністю, не має стандартних параметрів, які не відокремлені від особистості за життя фізичної особи. Таке визначення поняття допомагає найбільш повно охарактеризувати сутність

особистих немайнових прав, виокремити їх відмінні ознаки і назвати властивості.

Т. В. Дробишевська зазначає, що особисте немайнове право – це юридично забезпечена міра можливої поведінки особи в сферах фізичного правополуччя, індивідуалізації та автономії особистості.

Поряд з нематеріальними правами О. А. Пешкова також розглядає права на них. При цьому вона виділяє одночасно права, які спрямовані на фізичне правополуччя, права, що дозволяють формувати індивідуальність, права, які забезпечують суб'єкту автономію волі, права, що охороняють інтелектуальну чи іншу діяльність [44, с. 253].

В. С. Романов стверджує, що поняття «нематеріальні права» використовується законодавцем як базове, до складу якого входять і інші особисті немайнові права, пояснюючи це тим, що поняття «нематеріальні права» і «інші особисті немайнові права» характеризуються одними і тими ж ознаками. Деякі автори вважають, що досліджуване поняття слід розглядати з певним ступенем єднання.

Так, А. Ф. Суржик дає наступне визначення поняттю «немайнове право», як відношення фізичної або юридичної особи, яка має суб'єктивне право на таке нематеріальне право, з конкретним матеріальним або нематеріальним об'єктом навколишнього світу.

Таким чином, підсумовує В. С. Толстой, що особисте немайнове право можна визначити як природну можливість суб'єкта самостійно відповідно до автономії волі, яка йому належить, здійснювати вибір варіантів своєї поведінки, що стосуються існування об'єкта або поведінки в соціумі. Особисті немайнові правовідносини – це те, що виникає між суб'єктами і стосується їх особистих немайнових прав. Об'єктами особистих немайнових правовідносин можна вважати немайнові права, з приводу яких вони виникають і які в сукупності визначають автономію суб'єкта в відносинах, що регулюються цивільним правом [26, с. 84].

Найбільшого поширення набув розгляд особистого немайнового права через поняття суб'єктивного права, яке має своє традиційне визначення. У наукових працях цивілістів є думка про те, що задоволення матеріальних і духовних запитів надає особі суб'єктивне право і таким чином користуватися соціальними правами.

Спираючись на цей підхід, суб'єктивне немайнове право особи представляється як встановлена законом можливість поведінки самої особи, так і іншим зобов'язаним особам. Суб'єктивне немайнове право, об'єктом якого є нематеріальне право, має триступеневу структуру змісту. Воно передбачає можливість Правовласника здійснювати власні активні дії, пред'являти зобов'язаним особам вимоги утримуватися від порушення його прав і користуватися заходами захисту, які передбачені цивільним законодавством. Немайнові права виникають щодо конкретних особистих немайнових прав, формуючи тим самим цивільно-правові відносини. Особисте немайнове право як забезпечена державою можливість задоволення відповідного немайнового інтересу є всього лише засобом для забезпечення недоторканності особистих немайнових цінностей [42, с. 490].

Особисте немайнове право є правом абсолютним. Як непорушним є правило для всіх і кожного ні найменшим чином не порушувати конкретне суб'єктивне право. Цікаво відзначити, що позитивний вплив на немайнові відносини прямо передбачено тільки щодо інтелектуальної власності. Зокрема, простежується закріплення особистих немайнових прав автора і виконавця: право авторства, право на ім'я, право на недоторканність виконання.

Підводячи підсумок, вважаємо за необхідне відзначити, що існуюче визначення досліджуваного поняття відображає вибір законодавця в області особистих немайнових прав і представляється логічним і обґрунтованим твердженням, яке дозволяє більш впорядковано підійти до питання охорони немайнових відносин, об'єктом яких виступають нематеріальні права, в майбутньому.

На основі проведеного аналізу пропонуємо наступне універсальне визначення особистих немайнових прав, як об'єкту цивільного права, що не має майнового змісту, невідчужуване і що не передається, що має цінність для його власника і для суспільства, основний зміст і призначення якого полягає у формуванні та збереженні індивідуальності особи, яка є суб'єктом правовідносин і спрямоване на забезпеченні його автономії.

1.2 Класифікація особистих немайнових прав

Класифікація являє собою процес угруповання об'єктів дослідження або спостереження відповідно до їх загальних ознак. В результаті розробленої класифікації створюється класифікаційна система. Будучи більшою чи меншою мірою умовною, класифікація може дозволити усвідомити суть об'єктів класифікації, прийти до єдиного розумінню досліджуваних об'єктів і спростити орієнтацію в різноманітті явищ дійсності.

Класифікацією, з одного боку, можна назвати виконувану логічно операцію, яка поділяє всі досліджувані предмети по виявленим подібностям і відмінностям на окремі групи. З другої сторони, вона є результатом процесу виконуваної логічно операції поділу великої кількості явищ за певним критерієм. Проблема класифікації особистих немайнових прав є актуальною в теорії цивільного права, оскільки теоретичних розробок в цій області є порівняно мало. Систематизація особистих немайнових прав необхідна в процесі вивчення, виявлення їх ознак і відмінностей, методів охорони і захисту, а крім того вона сприяє вдосконаленню вітчизняного законодавства [45, с. 104]. Щоб класифікувати нематеріальні права, слід визначити критерії, що дозволяють виділити з усього розмаїття даних прав основні групи, що мають загальні характеристики.

В даний час, питання про класифікацію особистих немайнових прав є не менш дискусійним, ніж питання про визначення поняття «нематеріальні права» і його співвідношення з «особистими немайновими правами». Дослідження даного питання має важливе теоретичне і практичне значення. У цивілістичній

літературі існує безліч точок зору з даного питання, запропоновані різні класифікації особистих немайнових прав.

Серед вчених існує цілий ряд підходів до класифікації особистих немайнових прав. Так, М. Н. Малєїн говорить про можливість кількох підходів до немайнових прав, адже пропонує класифікувати немайнові права на права, що забезпечують фізичне правополуччя особистості – це право на життя, право на здоров'я (охорону здоров'я, право на здорове навколишнє середовище; права, що формують індивідуальність особи – це право на ім'я, право на індивідуальний вигляд, право на честь і гідність; права, що забезпечують автономію особистості в суспільстві – це право на адвокатську таємницю, право на таємницю нотаріальних дій, право на банківську таємницю, право на лікарську таємницю, право на таємницю усиновлення, право на таємницю листування, телефонних переговорів повідомлень, право на недоторканність житла, право на недоторканність документів особистого характеру; немайнові права авторів інтелектуальної творчості, виробників товарів і послуг, до яких автор відносить немайнові права авторів творів науки, літератури і мистецтва; немайнові права авторів відкриттів, винаходів, раціоналізаторських пропозицій, промислових зразків; право на товарний знак осіб, які займаються індивідуальною трудовою діяльністю [43, с. 105].

Л. О. Красавчикова пропонує розділити всі особисті права людини на два види: пов'язані з фізичним і соціальним існуванням. В системі особистих немайнових прав вона виділяє дворівневий структурний поділ. У структурний підрозділ першого рівня включені право на життя, право на здоров'я, право на свободу та особисту недоторканність, право на сприятливе навколишнє середовище. Структурний підрозділ другого рівня охоплює собою право на ім'я, право на честь і гідність, право на особисте життя, право на свободу пересування.

А. С. Довгерт зазначає, що особисті немайнові права, що утворюють перший підрозділ, виступають в якості правових форм суспільних відносин, що виникають у зв'язку з необхідністю правового забезпечення фізичного існування людини; особисті немайнові права, що утворюють другий підрозділ – це правові

форми суспільних відносин, що складаються з особистих немайнових прав і юридично забезпечують соціальне існування індивіда [3, с. 12].

На думку О. А. Пешкова особисті немайнові права можна класифікувати за належністю їх до суб'єктів: фізичним особам та юридичним особам і в залежності від цільової установки, яка спрямована на фізичне правополуччя, на формування індивідуальності, права, що забезпечує автономію суб'єкту і права, спрямованого на охорону інтелектуальної діяльності. При цьому, автор справедливо зазначає, що права, які спрямовані на фізичне правополуччя, можуть мати місце тільки тоді, коли мова йде про фізичну особу, інші ж права і права ставляться як до фізичних так і до юридичних осіб.

На наш погляд, найбільш доцільним видається наступний вид класифікації, що включає в себе кілька груп особистих немайнових прав. До першої групи належать особисті немайнові права, що забезпечують фізичне та психічне правополуччя особистості: право на життя, право на здоров'я, право на фізичну і психічну недоторканність, право на сприятливе навколишнє середовище [34, с. 56].

До другої групи належать права, що забезпечують індивідуалізацію особи (юридичної особи) в суспільстві: право на ім'я (фірмове найменування), право на індивідуальний вигляд, право на честь, гідність і ділову репутацію. У третю групу входять права, що забезпечують автономію особистості: право на таємницю приватного життя (на медичну таємницю, нотаріальну таємницю, адвокатську таємницю та інші) і права на недоторканність приватного життя (особистої свободи, житла). Четверту групу складають права, що забезпечують охорону результатів інтелектуальної діяльності: немайнові права авторів творів науки, літератури, мистецтва, винаходів, корисних моделей, промислових зразків, селекційних досягнень, немайнові права виконавців.

Варто також зазначити, що деякі автори при дослідженні питання про класифікацію особистих немайнових прав ототожнюють терміни «особисті немайнові права» і «нематеріальні права». Варто погодитися з позицією А. П. Сергєєва про те, що у зв'язку зі сформованою в юридичній літературі традицією

розглядати нематеріальні права через поняття особистих немайнових прав слід прийти до висновку, що класифікації, запропоновані такими авторами в цілому придатні для виділення окремих видів особистих немайнових прав.

Таким чином, у зв'язку з тим, що в цивілістичній літературі деякими авторами питання про класифікацію особистих немайнових досить часто розглядається через призму особистих немайнових прав, вважаю допустимим, в порядку винятку розглянути запропоновані класифікації особистих немайнових прав» у цій роботі. Тому при розгляді класифікацій особистих немайнових прав під ними слід мати на увазі нематеріальні права як об'єкти. І так, розглянемо і охарактеризуємо різні класифікації, які були запропоновані в юридичній літературі.

Нематеріальні права можна класифікувати за різними ознаками і підстав. Так, наприклад, виходячи із змісту ЦК України, в залежності від підстави їх виникнення, нематеріальні права можна поділити на:

- а) належать особистості від народження;
- б) належні в силу Закону.

Так, до першої групи можна віднести такі нематеріальні права, як життя, здоров'я, честь, гідність, особиста недоторканність.

До особистих немайнових прав другої групи можна віднести ім'я громадянина, свободу пересування, свободу вибору місця перебування і проживання. Проте варто зауважити, що дана класифікація має досить значний недолік, оскільки в юридичній літературі не склалося єдності поглядів щодо моменту виникнення певних прав і прав [30, с. 345].

Так, наприклад, на думку С. А. Чернишової, такі нематеріальні права, як честь, гідність, ділова репутація, які пов'язані з перебуванням людини в соціумі, належать йому силу закону.

На думку Ж. Є. Г. Дюбо, зазначені нематеріальні права належать громадянину від народження. Виходячи з цього дану класифікацію слід розцінювати як умовну, оскільки зазначені в ній права одночасно можна зарахувати і до тих, і до інших.

На думку А. Б. Арзуманян класифікації особистих немайнових прав в рамках однієї галузі права недостатньо, оскільки такий підхід не дає повного уявлення про досліджуваному предметі. Автор пропонує дві класифікації особистих немайнових прав: міжгалузеву і галузеву. Так, на думку автора, критеріями міжгалузевої класифікації виступають формальний і змістовний критерії. Основою формального критерію є поділ права на приватне і публічне, і відповідно нематеріальні права поділяються на права, які мають публічно-правовий характер регулювання, приватноправовий характер регулювання і змішаний характер регулювання. Що ж стосується змістовного критерію, то в його основі закладені сутнісні характеристики особистих немайнових прав. За цим критерієм можна виділити: 1) нематеріальні права, що забезпечують фізичне правополуччя; 2) нематеріальні права, що забезпечують соціальне правополуччя; 3) нематеріальні права, що забезпечують духовне правополуччя особистості. Таким чином дані нам критерії дозволяють вибудувати певну систему особистих немайнових прав [18, с. 162].

Наводячи галузеву класифікацію, автор виходить з широкого розуміння поняття «нематеріальні права». Критерієм даної класифікації виступає носій нематеріального права. Таким чином, за даним критерієм нематеріальні права поділяються на: 1) нематеріальні права, які є продуктом інтелектуальної діяльності (охоронювані результати інтелектуальної діяльності); 2) які не є продуктом. Останні також діляться на: 1) нематеріальні права природного походження; 2) Нематеріальні права соціального походження, які включають в себе дві підгрупи: 1) невідчужувані права людини, що забезпечують соціальну свободу особистості і 2) нематеріальні права, індивідуалізують особистість.

В цілому, дана класифікація має право на існування і заслуговує уваги. Однак, варто зауважити, що віднесення результатів інтелектуальної діяльності до особистих немайнових прав суперечить положенням ст. 128 ЦК України, згідно з якою нематеріальні права, результати інтелектуальної діяльності самостійні види об'єктів цивільних прав В. А. Рясенцев пропонує класифікувати нематеріальні права на п'ять груп: 1) невіддільні від людської особистості

(життя, здоров'я, недоторканність особи); 2) індивідуалізують людину в колективі (ім'я, честь, гідність і т.д.); 3) пов'язані з шлюбно-сімейною сферою (честь і гідність члена сім'ї, недоторканність його приватного життя і т. п.); 4) пов'язані з участю в громадській праці, включаючи всі види творчості (культурні запити, відпочинок).

Безумовно, дана точка зору також заслуговує на увагу і має право на існування. Однак, варто погодитися з думкою Т. В. Трофімової про те, що дана класифікація не зовсім послідовна, оскільки в систему включені не тільки особисті немайнові права, а й немайнові права, які не належать до особистих. Також стає не ясным і те, що чи зможе система «встояти» при появі нового особистого немайнового права [14, с. 9].

Таким чином, на підставі викладеного можна сказати про те, що в цілому всі представлені класифікації мають право на існування, мають свої, як і сильні, так і слабкі сторони. Однак, на мою думку, найбільш прийнятною слід вважати класифікацію особистих немайнових прав, яка була запропонована Л. О. Красавчикової, оскільки являє собою досить стійку і логічну систему.

Також варто відзначити і той факт, що дана класифікація являє собою дворівневий поділ особистих немайнових прав, що на мій погляд є більш простим і доступним, ніж більш дрібне ділення особистих немайнових прав. Проте слід враховувати і той факт, що дана класифікація проводиться через особисті немайнові права. Таким чином, пропонуємо дещо відкоригувати зазначену класифікацію, яка повинна бути представлена в наступному вигляді.

Нематеріальні права, як об'єкти цивільних поділяються на дві групи:

1. Нематеріальні права, що забезпечують фізичне існування людини
2. Нематеріальні права, що забезпечують соціальне існування людини.

Так, до першої групи особистих немайнових прав слід відносити: життя, здоров'я, свободу і особиста недоторканність, право на сприятливе навколишнє середовище. До другої групи особистих немайнових прав відносяться: ім'я, честь і гідність особистості, приватне життя, ділова репутація, свобода пересування.

Найбільш вдалим підходом до класифікації особистих немайнових прав юридичних осіб є такий підхід, коли за основу класифікації цільової критерій обрано цілі використання особистих немайнових прав – з урахуванням природи і особливостей юридичної особи. Разом з тим, вважаємо за необхідне доповнити його функціональним критерієм, який дозволяє відобразити функцію конкретного нематеріального права однієї групи в досягненні заданої цілі, що в свою чергу може служити основою для вибору методів охорони і способів захисту. На основі цього критерію можна визначити дві групи особистих немайнових прав [16, с. 263]:

- 1) права, що забезпечують індивідуалізацію юридичної особи, та
- 2) права, що забезпечують здійснення діяльності юридичної особи.

До першої групи слід віднести такі нематеріальні права, як найменування, фірмове найменування, зовнішній вигляд, ділова репутація. У другій групі можна виділити три підгрупи:

2.1) права, що забезпечують автономію юридичної особи (автономія волі юридичної особи, у прийнятті власних рішень),

2.2) права, що забезпечують недоторканність юридичної особи та конфіденційність її діяльності (відомості та складові про конфіденційну інформацію, таємниця ділового листування, ділові переговори),

2.3) права, що забезпечують виконання цілей діяльності (інформація про результати інтелектуальної діяльності).

Вважаємо, що обраний критерій універсальний, і з ним можна систематизувати нематеріальні права як фізичних, так і юридичних осіб у дві основні групи прав (індивідуалізуючі та забезпечуючі існування). Важливо відзначити, що в кожній з класифікацій розкриваються особливості окремих видів особистих немайнових прав. Це сприяє розумінню ролі і місця особистих немайнових прав в системі об'єктів цивільного права.

Описані вище класифікації дозволяють зрозуміти особливості особистих немайнових прав, сприяють більш поглибленому їх вивченню, розумінню

сутності. Крім того, практична значимість даних класифікацій полягає в тому, що вони можуть бути використані в вітчизняній судовій практиці.

1.3 Ознаки особистих немайнових прав фізичних осіб

Більшість вчених розглядають особисті нематеріальні права як цінності, невідчужувані від особи і визначають природну і соціальну сутність людини. Особисті нематеріальні права характеризуються своєю позаекономічною природою, безпосереднім зв'язком з особою, підкреслюючи унікальність і неповторність людини. Всі особисті нематеріальні права характеризуються рядом ознак, які відносяться в рівній мірі до кожного виду нематеріального права [17, с. 10].

По-перше, ознака нематеріальності означає, що неможливо визначити особисті нематеріальні права в грошовому еквіваленті. Під нематеріальністю слід також розуміти і відсутність речового (матеріального) втілення такого права. Більшість з таких прав (за винятком право на здоров'я та навколишнє середовище) не мають матеріальних властивостей. Наприклад, честь, гідність, ім'я.

По-друге, нематеріальним правам притаманна властивість духовної цінності, що протиставляється майновій цінності товару. На відміну від майнових прав (право власності на річ), їх не можна продати, подарувати, обміняти тощо. Дійсно, не можна передати свою честь, добре ім'я по угоді не тому, що закон це забороняє, а тому, що нематеріальні права об'єктивно не існують в цьому світі, вони не отримують свого матеріального втілення і існують тільки у зв'язку з конкретною особистістю, вони знаходять своє втілення в конкретній людині, тобто тут є характерною ознака їх невідчужуваності та непередавання.

По-третє, нематеріальні права мають позаекономічну природу. Дана властивість впливає з самого поняття «нематеріальні права», яке є антонімом

матеріального. Суть розглянутої властивості полягає в наступному. Нематеріальні права, тобто ідеальний об'єкт – це результат відображення предметів і фактів насправді, існуючий виключно в одній тільки свідомості, але не в реальному світі. Як вірно помітив С. А. Белов, на відміну від матеріальних, ідеальні об'єкти (нематеріальні права), будучи продуктом людського мислення і не існуючи поза нього, вони самі не володіють здатністю до відображення реального світу. Інакше кажучи, нематеріальні права (ідеальний об'єкт) не мають фізичного втілення, не відчутні і на них не поширюються такі показники як вага, густина, грошова оцінка, різні технічні регламенти і т.д.

По-четверте, ознака невідчужуваності та непередавання особистих немайнових прав означає, що ці права неможливо відокремити від їхнього власника і передати іншій особі. Винятком із загального правила невідчужуваності та непередавання, є особисті немайнові та інші нематеріальні права, що належали померлому. Вони можуть здійснюватися і захищатися іншими особами, в тому числі спадкоємцями правовласника [5, с. 195].

Дана ознака впливає з положень п. 1 ст. 150 ЦК, де закріплено положення про те, що нематеріальні права невідчужувані і непередавані іншим способом. Суть цієї властивості полягає в тому, що нематеріальні права мають нерозривний зв'язок з особистістю їх носія і, відповідно, права щодо особистих немайнових прав можуть здійснюватися тільки їх власником, і припиняються з його смертю. Однак згідно з п. 2. ст. 150 ЦК нематеріальні права, що належали померлому, можуть захищатися іншими особами. Також, відповідно до п. 1. ст. 152 ЦК на вимогу зацікавлених осіб допускається захист честі, гідності та ділової репутації громадянина і після його смерті.

Тим часом, як вірно помічає М. М. Малейна, що невіддільність не слід трактувати буквально, як ніби те чи інше нематеріальне право (об'єкт), що знаходиться в тілі людини (в серці, головному мозку або селезінці).

В юридичній літературі було висловлено думку, що із смертю особи припиняються її суб'єктивні права та інтереси як соціальної потреби, оскільки у померлих ніяких потреб бути не може. При пред'явленні позову з метою

відновлення справедливості проти спотворення особистих досягнень і честі померлого, предметом судового захисту виступають інтереси самого заявника (позивача), що вимагає охорони свого права, а також береться до уваги суспільний інтерес.

Крім того, слід акцентувати увагу на тому, що нематеріальні права, виникнувши, надалі «живуть» самостійно, оскільки не зливаються з особистістю; вони можуть піддатися якомусь применшенню або навіть присвоєнню внаслідок посягань третіх осіб. В цілому з цією позицією можна погодитися, оскільки деякі нематеріальні права дійсно можуть переживати людину. Також варто зазначити, що законодавчо закріплена можливість захисту честі, гідності, ділової репутації громадянина після його смерті зацікавленими особами (ст. 152 ЦК України). Але щодо таких особистих немайнових прав, як життя, здоров'я, особиста свобода, недоторканність приватного життя такого сказати не можна, бо вони не можуть існувати самостійно [8, с. 99].

Поряд з цим, існує й інша точка зору. Так, Т. А. Фадєєва, стверджує, що багато з особистих немайнових прав спочатку призначені для використання в цивільному житті з метою отримання прибутку. Ознака нематеріальності, на думку автора, також має умовний характер, оскільки, утиск особистих немайнових прав може спричинити для їх носія вельми відчутні наслідки економічного характеру.

З цією точкою зору не можна не погодитися, оскільки в умовах розвитку ділових зв'язків між людьми, такі особисті нематеріальні права, як ділова репутація, особисті якості, мають велике значення і, безсумнівно, впливають на кінцевий результат діяльності людини або юридичної особи. І, навпаки, незаконні посягання на сформовану ділову репутацію можуть спричинити тяжкі переживання психічного характеру, а також майнові втрати. Поширення відомостей, що не відповідають дійсності і що ображають честь, гідність, ділову репутацію того чи іншого суб'єкту цивільного права, може з'явитися причиною зменшення кількості клієнтів відповідної юридичної або фізичної особи, що

здійснює певний вид діяльності, що в кінцевому підсумку негативно позначиться на економічному стані особи, чие право було порушено.

По-п'яте, характеризуючи нематеріальні права, багато дослідників відзначають притаманне їм змісту властивість змінюваності, тобто громадянин має право змінити свої ім'я і прізвище. Н. С. Малейн зазначав, що духовні якості індивіду змінюються під впливом різних чинників – віку, суспільного становища, роду занять, навколишнього середовища, освіти, виховання, сімейного стану, а також глобальних чинників у масштабі держави та світу в цілому. Немайнові права авторів творів науки, літератури, мистецтва виникають в силу об'єктивного вираження результату інтелектуальної діяльності [6, с. 273].

По-шосте, деякі автори вказують на те, що нематеріальні права частково можуть володіти якістю обороноздатності. Так, професор В. І. Казанцев стверджує, що такі права як особиста і сімейна таємниці з певною натяжкою можуть володіти такою якістю. Що ж стосується інших особистих немайнових прав (життя, здоров'я, гідність особи, честь і добре ім'я тощо), то вони не можуть відчужуватися, оскільки це суперечить ст. 129 ЦК. Автор аргументує свою позицію тим, що особиста і сімейна таємниця можуть бути опубліковані в мемуарах. Однак, з даною точкою зору погодитися не можна, оскільки, як вірно підмітила М. М. Малейна, слід розмежовувати нематеріальне право як об'єкт суб'єктивного цивільного права і об'єкт, в якому нематеріальне право може отримати втілення або опис. Таким чином, якщо ми говоримо про особисту і сімейну таємницю, то вони самі по собі є нематеріальними правами.

По-сьоме, для особистих немайнових прав є характерною властивість, що характеризує загальну спрямованість на забезпечення існування особистості. Суть такої властивості полягає в тому, що без особистих немайнових прав неможливим є не тільки фізичне (підтримання життя і здоров'я, забезпечення сприятливого навколишнього середовища), а й соціальне, спрямоване на індивідуалізацію, автономію і адекватне суспільне сприйняття особистості, існування індивідуума (гарантії захисту імені, честі, гідності, таємниці приватного життя тощо).

Таким чином, розглянуті вище властивості (ознаки) особистих немайнових прав за своєю суттю є основними, оскільки їх наявність допомагає чітко відрізнити нематеріальне від матеріального.

1.4 Особисті немайнові права юридичних осіб

Юридична особа, на перший погляд абсолютно відмінна від фізичної особи, але й має багато схожого з нею. Юридична особа, як і фізична, має початок і кінець «життя»; має відокремлене майно; може відповідати за зобов'язаннями. В умовах розвитку теоретичної думки і практичної діяльності, фізичні і юридичні особи можуть використовувати себе в нових якостях і проявляти свою природу по-новому [7, с. 414].

С. І. Архіпов, при аналізі інституційної, загальносоціальної та загальноправової сутності юридичної особи робить висновок про те, що юридична особа – це суб'єкт права, що формується, відокремлюючи та об'єднуючи якості та властивості всіх сторін правосуб'єктності людини, що проектується на державу, приватні компанії та інші соціальні суб'єкти, що відповідають вимогам волездатності та цілісності (єдності).

Згідно висловлювань Н. В. Козлової, юридична особа – це реальний суб'єкт права, що організований згідно закону для конкретних цілей. Йому належать, виходячи з його природи, майнові та деякі немайнові права і обов'язки. Вона припускає, що називати штучним об'єктом юридичну особу більш коректно, ніж вказувати на неї як на вигаданий об'єкт, при цьому враховуючи різницю статусу юридичних і фізичних осіб. В даному випадку можна спостерігати таку схожість регулювання як аналогію: застосування правил, що використовуються для визначення правового статусу людини, для впорядкування взаємовідносин, що відбуваються при створенні і припиненні діяльності таких суб'єктів права як соціальні утворення.

Вважаємо доцільним проаналізувати ознаки особистих немайнових прав у взаємозв'язку з природою і сутністю юридичної особи. Враховуючи встановлений законодавством правовий статус юридичної особи, а також відомі

теорії юридичних осіб, вважаємо можливим виділити особливості юридичних осіб порівняно з фізичними особами [12, с. 120]:

1. Юридична особа – це штучно створений суб'єкт, правоздатність якої встановлюється законом.

2. Конструкція юридичної особи має підприємницьку та майнову спрямованість, що виражається в цілях створення юридичних осіб – отримання прибутку, відокремлення майна, мінімізація ризиків.

3. В конструкції юридичної особи присутні соціальні або гуманітарні складові, які виявили своє існування в останні роки і виражаються в посиленні соціальної, політичної, культурної значущості юридичних осіб як суб'єктів права.

Крім того, на думку Н. В. Козлової, в чинному українському законодавстві юридична особа розглядається в основному з позиції теорії фікцій і її вважають правовим засобом, одним із прийомів юридичної техніки, штучним суб'єктом права, який виникає тільки після його державної реєстрації. До проблемних питань правового регулювання особистих немайнових прав відноситься визначення не тільки поняття особистих немайнових прав, їх правової природи, ознак, переліку, а й суб'єктного складу правовласників. Традиційним у доктрині цивільного права вважається підхід, згідно з яким нематеріальними правами і відповідно особистими немайновими правами на них можуть володіти тільки фізичні особи. Однак варто погодитися з позицією авторів, які стверджують, що нематеріальні права можуть належати і юридичним особам.

Стосовно особистих немайнових прав юридичної особи, вважаємо необхідним відзначити, що такі нематеріальні права мають перманентний взаємозв'язок з майновими відносинами, оскільки всі елементи юридичної особи взаємопов'язані з її підприємницькою та іншою діяльністю. Нематеріальні права юридичної особи, не маючи ринкової вартості, можуть бути оцінені і отримати грошовий еквівалент. Утиск особистих немайнових прав може впливати на майнову сферу їх власника, перетворюючи правовідносини в майнові.

Крім того, нематеріальні права, які спочатку не мають майнового змісту, здатні впливати на отримання юридичною особою додаткового прибутку. В результаті чого такі нематеріальні права зараховуються до особистих немайнових активів юридичної особи і можуть ставати об'єктами цивільного обороту, в тому числі відчужуватися по договору [13, с. 423].

Так, Т. А. Нуждін зазначає, що при ознайомленні з положеннями ЦК України можна помітити, що ряд особистих немайнових прав, притаманних громадянину – фізичній особі, мають певного роду еквівалент і для юридичної особи (ділова репутація громадянина – ділова репутація організації; особиста і сімейна таємниця – комерційна і службова таємниця, право вільного пересування, вибору місця перебування і проживання – організація також має право змінювати свою юридичну і фактичну адресу; право на ім'я – право на фірмове найменування і комерційне позначення; право авторства – виняткові права та засоби індивідуалізації юридичних осіб (товарні знаки, знаки обслуговування і т.д.)).

Не зупиняючись детально на позначеній позиції, відзначимо, що правозастосовна практика не заперечує можливості володіння як некомерційними так і комерційними організаціями таким нематеріальним правом, як ділова репутація. Однією з ознак юридичної особи як суб'єкта цивільно-правових відносин є наявність майна, що розглядається як сукупність речей і майнових прав. Разом з тим запорукою успішного здійснення будь-якого виду господарської діяльності сьогодні є володіння суб'єктом і нематеріальними активами, в числі яких ділова репутація займає особливе місце.

Законодавець не пропонує легального визначення терміну «ділова репутація», однак зазначене поняття в достатній мірі розроблене в доктрині цивільного права України і традиційно визначається як оцінка професійних (ділових) якостей особи. Разом з тим сьогодні діловій репутації даються і більше розгорнуті визначення. Так, Д. В. Кислов розглядає ділову репутацію як сукупність факторів, що дозволяють більш успішно вести бізнес, відносячи до них фірмове найменування підприємства, його фінансово-економічне

становище, географічне розташування, клієнтську базу, ділові зв'язки, технічну оснащеність, наявність у власності високоприбуткових активів [10, с. 27].

Сьогодні основним способом захисту порушеного права на недоторканність ділової репутації юридичної особи є спростування поширених неправдивих фактів, що псують репутацію. Разом з тим такий спосіб захисту є ефективним тільки при поширенні відомостей у засобах масової інформації. При здійсненні юридичними особами господарської діяльності, в тому числі підприємницької, досить частим є порушення суб'єктивного права на недоторканність ділової репутації іншими суб'єктами, до яких, з одного боку, відносяться конкуренти підприємця, а з іншого, – органи влади та управління. Про порушення недоторканності ділової репутації юридичної особи в першому випадку можна говорити при здійсненні конкурентом дій, що характеризуються як недобросовісна конкуренція. Згідно діючого законодавства, не допускаються будь-які спрямовані на отримання переваг у підприємницькій діяльності дії господарюючих суб'єктів, які можуть нанести шкоду діловій репутації інших господарюючих суб'єктів.

Ситуація з конкурентами посилюється ще й самим характером ділової репутації, оскільки вона є так званим пов'язаним активом, який може бути переданий (і оцінений) тільки в сукупності з іншими активами. В зв'язку з цією обставиною ділова репутація юридичної особи порушується не тільки поширенням про неї недостовірних відомостей, які псують його імідж, але і при порушенні суб'єктивних прав на фірмове найменування, комерційне позначення, товарний знак, знак обслуговування та інші маркетингові позначення юридичної особи та її товарів (робіт, послуг) [20, с. 8].

Органи влади та управління допускають порушення ділової репутації підприємця при здійсненні своїх владних повноважень. Це виражається, як правило, в актах перевірок за непідтвердженими даними про порушення підприємцем норм діючого законодавства та інших адміністративних актів, що стосуються діяльності підприємця. Як показує практика, такі дії органів влади та управління, що здійснюються ними в межах своїх повноважень, не

розглядаються як протиправні діяння, які є підставою для захисту суб'єктивного права підприємця на недоторканність ділової репутації, однак відображаються на громадській думці.

Незалежно від суб'єкта, який допустив порушення суб'єктивного права юридичної особи на недоторканність ділової репутації, загальним способом захисту є відшкодування матеріальної шкоди, що виникає при такому порушенні, як правило, у формі упущеної вигоди. Упущена вигода при такому порушенні виражається в неодержаному або зниженому доході від господарської діяльності, що став результатом порушення ділової репутації зазначених суб'єктів. Однак аналіз судової практики свідчить про те, що вимоги про відшкодування упущеної вигоди судами задовольняються нечасто. Причиною такої правозастосовної практики є труднощі встановлення прямого причинно-наслідкового зв'язку між порушенням ділової репутації підприємця і виниклою шкодою.

Д. І. Гушин справедливо вважає, що довести причинний зв'язок між поширенням недостовірних відомостей, що принижують ділову репутацію юридичної особи, та виникненням у неї збитків, у тому числі реального збитку і упущеної вигоди, як і сама наявність і розмір цих збитків, надзвичайно складно. І саме тому законодавець допускає можливість відшкодування юридичній особі, чия ділова репутація зіпсована в результаті розповсюдження недостовірних даних, моральної шкоди. Питання про можливість компенсації моральної шкоди юридичній особі у випадку порушення його суб'єктивного права на недоторканність ділової репутації є, мабуть, одним з найбільш дискусійних у доктрині цивільного права. Така ситуація стала можливою завдяки неоднозначності законодавчого вирішення даного питання і суперечливості правозастосовної практики [19, с. 94].

Як справедливо відзначають Г. С. Апряткіна і Є. Г. Кісліцин про те, що ділова репутація відноситься до особистих немайнових прав, виникає у юридичної особи в силу його створення і є однією з умов його успішної діяльності. Таким чином, при применшенні ділової репутації юридична особа не

позбавлена права на захист порушеного нематеріального права у вигляді пред'явлення вимоги відшкодування нематеріальної шкоди шляхом виплати заподіювачем шкоди грошової компенсації, яка за своєю природою є аналогом компенсації моральної шкоди, заподіяної громадянину.

З урахуванням різноманітних думок вчених і наведених ознак і характеристик особистих немайнових прав юридичної особи пропонуємо наступне цивільно-правове визначення цього поняття, як об'єкту цивільного права, що не має об'єктивно вираженої форми, змістом якого є сукупність відомостей (даних), що дозволяють не тільки ідентифікувати юридичну особу, але й позитивно характеризувати їх як учасника цивільного обороту, і тим самим сприяти ефективній підприємницькій діяльності. Поняття особистих немайнових прав юридичних осіб не є замкнутою або застиглою юридичною конструкцією. У міру розвитку самого українського суспільства та його правової основи воно може бути доповнено або змінено. Сучасні процеси модернізації в економіці та розвиток цивільно-правових відносин вимагають негайного і адекватного реагування [21, с. 94]

Розділ 2

Механізм захисту особистих немайнових прав фізичних та юридичних осіб

2.1 Поняття механізму захисту особистих немайнових прав

Питання про захист суб'єктивних цивільних прав, як і зокрема, особистих немайнових прав має принципово важливе теоретичне і практичне значення. У сучасній юридичній літературі немає єдності думок щодо того, що являє собою захист особистих немайнових прав.

Особисті немайнові права та нематеріальні права за своїм типом є абсолютними, тобто всі особи повинні захищатися від їх порушення або обмеження. Як правило, цей обов'язок виконується добровільно, але в випадку посягання на ці права вони підлягають цивільно-правовому захисту.

Як вірно зазначає О. Н. Єрмолова, захист цивільних прав – це одна з найважливіших категорій теорії цивільного та цивільно-процесуального права, з'ясування якої необхідно в цілях подальшого аналізу цивільно-правових санкцій, механізму їх реалізації та інших питань, що виникають у зв'язку з порушенням цивільних прав в Україні [22, с. 129].

Варто відзначити, що в доктрині цивільного права України тривалий час панувала така точка зору, згідно з якою немайнові права не підлягали захисту цивільно-правовими засобами. Аргументом такої позиції виступали наступні два чинники: По-перше, це неможливість грошової оцінки особистих немайнових прав; По-друге, це неможливість відновлення більшості особистих немайнових прав у випадку їх порушення. Безумовно, не можна не погодитися з тим, що нематеріальні права в разі їх порушення надзвичайно важко піддаються відновленню, а в деяких випадках це і зовсім неможливо.

Так, О. С. Іоффе писав про те, що не можна, наприклад, відтворити порушену таємницю листування, бо те, що вже набуло характеру публічності неможливо знову зробити таємним. Таким чином, захист особистих немайнових прав здійснювався іншими галузями права – адміністративним і кримінальним

правом. В даний час, з урахуванням поточного розвитку суспільного ладу, питання захисту особистих немайнових прав врегульовано нормами ЦК України.

Згідно з його положеннями невідчужувані права і свободи людини та інші нематеріальні права захищаються цивільним законодавством, якщо інше не випливає з сутності цих особистих немайнових прав. Виходячи із змісту норми цієї статті слід сказати, що нематеріальні права як об'єкти цивільних прав мають особливий статус серед інших об'єктів цивільних прав, то цивільне законодавство не регулює відносини, що виникають з приводу особистих немайнових прав, а забезпечує їх захист [15, с. 128].

Відповідно ЦК України нематеріальні права захищаються відповідно ЦК і іншими законами у випадках і в порядку, передбачених ними, а також у тих випадках і межах, в яких використання способів захисту цивільних прав випливає з сутності порушеного нематеріального права або особистого немайнового права і характеру наслідків цього порушення. Виходячи зі змісту норми даної статті випливає те, що цивільно-правовий захист можливий у двох випадках. По-перше, коли сутність порушеного права і характер наслідків цього порушення допускає можливість використання загальних способів цивільно-правового захисту. По-друге, коли для захисту особистих немайнових прав в ЦК або в інших законах передбачені спеціальні способи.

У зв'язку з тим, що нематеріальні права – об'єкти цивільного права, мають особливий статус, то позовна давність на них не поширюється, за винятком випадків, передбачених законом. Також варто відзначити і той факт, що існує проблема розмежування понять «охорона цивільних прав» і «захист цивільних прав». Так, одні вчені ототожнюють ці поняття, інші навпаки стверджують про неприпустимість їх ототожнення.

Так, наприклад, Г. Н. Стоякін ототожнюючи поняття «охорона» і «захист» права в подальшому пропонує розуміти їх як систему правового регулювання суспільних відносин, яка запобігає правопорушенням, а у випадку їх вчинення встановлює відповідальність за допущені правопорушення.

В. А. Тархов вказує на те, що охорона кожного права існує постійно і має на меті забезпечити його здійснення, не допустити його порушення. Охорона забезпечується, перш за все, державою, що передбачає суб'єктивні права і їх захист, а носій права може сам вжити різні заходи охорони своїх інтересів. Тобто, необхідність вдатися до захисту права з'являється тільки при його порушенні, оскарженні або загрозі порушення [11, с. 12].

Досить цікава позиція була висловлена професором А. П. Сергєєвим, який пропонує розуміти поняття «охорона цивільних прав» в широкому і вузькому сенсах. Так, на його думку, в широкому розумінні охорона особистих немайнових прав включає в себе сукупність заходів, що забезпечують нормальний хід реалізації прав, яка включає в себе не тільки заходи правового, але й економічного, політичного, організаційного й іншого характеру, спрямовані на створення необхідних умов для здійснення суб'єктивних прав. У вузькому ж сенсі охорона особистих немайнових прав включає в себе тільки передбачені законом заходи, що спрямовані на відновлення або визнання прав і на захист у випадку їх порушення або оскарження.

Таким чином А. П. Сергєєв пропонує під захистом особистих немайнових прав розуміти охорону у вузькому значенні слова. В цілому, з даною точкою зору можна погодитися, і вона має право на існування. Однак, на нашу думку, слід врахувати думку А. П. Смирнова про те, що вживання терміна «охорона прав» у вузькому та широкому їх значенні є недоцільним, оскільки це призводить до подвоєнню сутності даного поняття.

Т. В. Ілларіонова пропонує під цивільно-правовим захистом особистих немайнових прав розуміти функцію цивільно-правової охоронної системи, яка у формі спеціальних заходів спрямована на припинення конкретних правопорушень, відновлення (компенсацію) порушених інтересів або забезпечення умов їх задоволення в інших формах.

А. Б. Арзуманян дотримуючись традиційної концепції розглядає право на захист особистих немайнових прав як ефективний засіб, що входить до складу права на нематеріальне право. Таким чином, на думку автора, право на захист –

це можливість суб'єкта права вдатися до примусових заходів щодо правопорушника, які можуть здійснюватися як самим суб'єктом, чиє право порушено, так і органами державної влади [3, с. 11].

Підсумовуючи зазначене, підтримаємо точку зору А. П. Сергєєва про те, що суб'єктивне право на захист особистих немайнових прав являє собою самостійне суб'єктивне право. Дане право в якості реальної правової можливості з'являється у володаря регулятивного цивільного права тільки в момент порушення або оспорування останнього і реалізується в рамках виникаємих при цьому охоронно-цивільних правовідносин.

2.2 Міжнародний досвід захисту особистих немайнових прав

Тенденції охорони цивільних прав в українському і зарубіжному праві носять взаємопов'язаний характер і формуються під впливом світових і внутрішньодержавних процесів. Правозахисна проблематика в західній цивілізації давно стала чи не основним аспектом життя суспільства.

Всі головні сфери суспільного життя і їх основи в комплексі, як вже говорилося, регулюються тільки конституційним правом. Регулюючи в комплексі основи життя суспільства, конституційне право тим самим відіграє центральну, провідну роль у всій правовій системі [2, с. 16].

Інститути конституційного права в зарубіжних країнах в загальному збігаються з інститутами, які існують в українському конституційному праві: інститути економічної системи суспільства, соціальної системи, політичної системи, основ духовного життя суспільства, правового статусу особи, форми держави, виборчого права, референдуми, парламенту, глави держави, уряду, місцевого самоврядування.

Аналізуючи зміст конституцій зарубіжних країн, неважко помітити, що найчастіше застосовуються два підходи у формулюванні прав і свобод: позитивний і негативний. Позитивний спосіб передбачає наявність констатації,

де суб'єкт має право зробити те чи інше діяння. Негативний означає тільки заборону будь-яких дій, що порушують те чи інше право або свободу, а іноді і обмежень по їх реалізації (тобто саме право при використанні негативного способу не називається, а мається на увазі).

Аналіз зарубіжного законодавства країн – учасниць Європейського союзу дозволяє зробити висновок про неможливість виявлення щодо компенсації нематеріальної шкоди юридичній особі яких-небудь загальних закономірностей. Викликано це цілою низкою причин.

По-перше, в основі різного трактування даного питання в зарубіжних країнах лежить, перш за все, теорія про сутність юридичних осіб. Виходячи із суті даних теорій, країни Європейського союзу можна умовно диференціювати на дві групи, які приймають ту чи іншу точку зору щодо сутності юридичної особи.

Так, у країнах першої групи юридична особа розглядається як «самостійний організм» і відповідно захист ділової репутації будується на основі загальних принципів відповідальності. З точки зору такої позиції нематеріальна шкода юридичної особи підлягає компенсації. До таких країн відносяться Бельгія, Франція, Греція, Іспанія, Швейцарія, Нідерланди.

Країни другої групи, де юридична особа розуміється як окремий субстрат, «не має душі», не визнають за юридичною особою захисту, як у фізичної особи, і відповідно, не визнають принцип компенсації нематеріальної шкоди за юридичними особами, так як поняття «компенсація» за збитки розглядається як питання про фактично доведені завдані збитки. До таких країн відносяться Німеччина, Італія, Англія.

Прикладом позитивного формулювання права є норма ст. 17 Конституції Італійської Республіки: «Громадяни мають право збиратися мирно і без зброї». Негативний спосіб отримав найбільш яскраве вираження в статтях американського «Білля про права». Так, його перша стаття говорить про те, що Конгрес не повинен видавати законів, що встановлюють будь-яку релігію або

забороняють її вільне сповідання. Зрозуміло, що таким чином в США встановлюється свобода віросповідання [1, с. 210].

Слід зазначити, що негативний спосіб формулювання прав і свобод найбільшою мірою характерний для країн англосаксонської правової системи, а позитивний – для європейської. При цьому обидва способи мають як переваги, так і недоліки. Негативний спосіб найбільшою мірою відповідає концепції природного права, тобто допускає наявність будь-якого загальновизнаного права. Позитивний же спосіб підвищує ступінь інформованості населення про свої права і свободи, створює у людини впевненість в наявності того чи іншого права, робить взаємини держави і людини більш конкретними. Тому більшість сучасних конституцій в тій чи іншій мірі поєднує обидва підходи до формулювання прав і свобод. Прикладом такого поєднання може служити формули: «свобода особистості непорушна» (ст. 13 Конституції Італії) або «людська гідність недоторканна» (ст. 1 Основного закону ФРН).

Стаття 2 Конституції ФРН проголошує, що кожен має право на вільний розвиток своєї особистості, оскільки він не порушує прав інших і не суперечить конституційному порядку або моральному закону.

Єдиного переліку особистих немайнових прав, що підлягають охороні, в законодавстві ФРН теж немає. На практиці суди цієї країни у сфері захисту прав особистості керуються положеннями Конституції ФРН і принципом, відповідно до якого права особи повинні бути важливішими за права власності. Звідси судова практика робить висновок про наявність так званого «загального права особистості», що потребує правового захисту від посягання ззовні. Водночас законодавство ФРН встановлює, що якщо шкода заподіяна особистості, а не майну, то грошова компенсація може бути отримана тільки у випадках, спеціально передбачених нормами права [49, с. 268].

Правозастосування в ФРН спирається на зміст § 823 німецького Цивільного Уложення, яке свідчить:

(1) Хто протиправно, умисно або необережно посягає на чиєсь життя, тілесну недоторканість, здоров'я, свободу, право власності або яке-небудь інше право іншої особи, то зобов'язаний відшкодувати завдану цим шкоду.

(2) Відповідальність несе той, хто порушив закон, спрямований на захист інших осіб, якщо по змісту такого закону можливе його невинне порушення, то обов'язок відшкодування заподіяної шкоди покладається тільки при наявності вини [4, с. 6].

Велика кількість правових відносин, що протікають між громадянами, як правило, має майнові засади, в яких об'єктом правовідносин виступає те чи інше майно. Майно в даному аспекті, являє собою спектр речей, які належать одному, конкретному суб'єкту цивільного права. При цьому потрібно відзначити, що Європейська правова система, чітко розмежовує режим прав і режим речей. Наприклад, в § 90 Цивільного кодексу Німеччини прописано, що під поняття «рідч», може підпадати тільки тілесний предмет. Сукупність правового режиму у визначенні речових об'єктів та інших об'єктів права (в першу чергу зобов'язальних), можна пояснити суттєвим впливом американських і англійських праворегулюючих систем. Такий підхід поділяє речі на придатні для фізичного використання та володіння речами, як різними правами та зобов'язаннями, які відносяться ще до римського приватного права.

Майно є об'єктом речових прав. Однак поняття «майно» з розвитком суспільства, його економіки, матеріальної і духовної культури не залишається незмінним, воно трансформується. Істотний прогрес у сфері розвитку технічного прогресу та зростання економіки, стали причиною значної модернізації самого поняття «майно», під впливом зовнішніх факторів, дане поняття одержало нове трактування і розширення, внаслідок чого з'явилися абсолютно нові види майна [46, с. 233].

Однією з тенденцій збільшення кола об'єктів речових прав стало створення і застосування концепції безтілесного майна. Воно має на увазі права, які мають вартість, грошову оцінку і саме вони є «ідеальним» майновим об'єктом. Проблема правового режиму «безтілесних речей» є не менш дискусійною темою.

Проведення аналізу законодавчої бази іноземних держав дає можливість встановлювати три різні способи створення в законі правових інститутів, які регулюють відносини, що стосуються особистих немайнових об'єктів цивільних прав.

Одним з них є спосіб, який реалізує Громадянський Кодекс Нідерландів. Він має на увазі повне виключення з подібних відносин сфери регулювання речового права і розробку особливих юридичних конструкцій, що регулюють відносини, що стосуються безтілесного майна. Здійснювалося це за допомогою створення в Кодексі окремої «загальної» частини, яка містила інформацію про майно взагалі і «особливу частину», що включає речові права на матеріальні об'єкти. В процесі створення «загальної частини» про майно весь час спостерігається екстраполяція норм, які входять в інститут власності, в ту саму «загальну частину», але формально законодавець намагається не згадувати термін «власність» [9, с. 100].

Інший спосіб – заборона використання норм про речові права до особистих немайнових об'єктів, як загальне правило, яке одночасно закріплює винятки з цього правила, коли, навпаки, подібні норми діють на безтілесні речі. Цей спосіб запропонував німецький законодавець в Німецькому Цивільному Уложенні (НЦУ). Аналіз змісту Уложення дозволяє зробити висновок, що технічно досягти цього правового результату дозволяє використання фікції речі стосовно прав.

Третій спосіб має на увазі, що нематеріальні об'єкти необхідно включити в сферу регулювання речових прав, як загальне правило. Цей підхід відображений в Цивільному кодексі Республіки Латвія і Цивільному кодексі Молдови. Варто відзначити, що поняття «безтілесне майно» закріплене в тексті Цивільного кодексу Латвії. Дослідження змісту одного та іншого документів дозволяє зробити висновок, що власність на нематеріальні об'єкти існує відповідно до їх норм права [53, с. 234].

Регулюючи відшкодування збитків, які сталися при неналежному виконанні своїх зобов'язань згідно з договором, або зобов'язань поза договором, що впливають із заподіяння шкоди неправомірними діями, законодавство

європейських країн встановлює значні підстави для відповідальності, які залежать від того, умисно заподіяно шкоду або з необережності.

Відшкодування шкоди в законодавстві Німеччини регулюється загальним правилом § 823 Німецького Цивільного Укладення «Обов'язок відшкодування шкоди». Згідно з цим правилом особа, яка протиправними умисними або недбалими діями посягнула на право іншої особи, зобов'язана відшкодувати потерпілому понесені внаслідок цього збитки. Компенсація нематеріального збитку регулюється § 253 «нематеріальний збиток». Даний параграф відноситься до книги Зобов'язальне право і розміщений в розділі «Обов'язок виконання зобов'язання». § 253 передбачає відшкодування шкоди немайнового характеру тільки в передбачених законом випадках. З недавнього часу цей параграф був доповнений другою частиною, що регулює компенсацію моральної шкоди [23, с. 336].

Так як в § 253 НЦУ не прописаний конкретний список інших прав або прав, внаслідок порушення яких передбачається та чи інша компенсація за заподіяння нематеріальної шкоди, то в судовій практиці, на підставі ст. 1 і 2 Конституції Німеччини, передбачається можливість наявності інших правових прав, за порушення яких стягується компенсація. Виходячи з цього, можна зробити висновок, що грошова компенсація присуджується у випадку заподіяння шкоди будь-яким немайновим правам, а не тільки тим, що прямо зазначені в абзаці 2 § 253 НЦУ.

Сучасна судова практика Німеччини зазнала суттєвих змін безпосередньо в питаннях призначення компенсацій за заподіяння немайнової шкоди. Водночас, на законодавчому рівні практично не відбулося жодних змін. За фактом який відбувся і який чітко прописаний в НЦУ, приймається рішення про стягнення матеріальної компенсації при нанесенні немайнової шкоди. Водночас, на законодавчому рівні, так і не встановлено чіткого визначення немайнової шкоди, що дає можливість у судовій практиці відносити до подібної шкоди як безпосередні страждання особи, так і применшення або позбавлення її безпосередньо немайнових прав [50, с. 15].

У ЦК Франції в 1970 році внесли статтю 9, яка прямо передбачала охорону немайнових прав суб'єкта. В нормах ЦК Франції не робиться відмінність між відшкодуванням майнової та немайнової шкоди. Судова практика Франції застосовує загальний підхід до відшкодування майнової та немайнової шкоди, що базується на невідворотності відповідальності. Часто, при прийнятті рішень у подібних справах не вказуються в якій мірі призначена компенсація завданої шкоди у вигляді суми, що є відшкодуванням даної шкоди, а в якій частині вона є безпосередньою його компенсацією. На цій основі, повна відсутність поняття нематеріальної шкоди, характеризує не завжди привальне ставлення суддів у процесі прийняття рішення у подібних справах [24, с. 384].

Крім того, слід зауважити, що закон і судова практика у Франції практично нічим не обмежують нематеріальні права і права, тобто відсутній певний перелік цих прав, у зв'язку з чим, компенсація за порушення або применшення цих прав передбачається у великій кількості випадків. Через особливості французького законодавства в даному питанні, а також у зв'язку з відсутністю законодавчих актів та механізмів регулювання, що чітко окреслюють коло прав які підлягають компенсації і обмежують їх, проблема захисту виникає при розгляді самих різних видів суперечок.

Основними нормами в законодавстві ФРН, що встановлюють правила захисту ділової репутації, є п. 1 § 823 і п. 1 § 824 Німецького Цивільного Укладення (НЦУ). Пункт 1 § 823 НЦУ в поєднанні зі ст. 1 і 2 Конституції ФРН являє собою загальну норму, що захищає особисті немайнові права, у тому числі честь, гідність та ділову репутацію фізичних та юридичних осіб. Як вже було сказано вище, стаття 2 Конституції ФРН проголошує, що кожен має право на вільний розвиток своєї особистості, оскільки він не порушує права інших і не йде супроти конституційного порядку чи морального закону.

На підставі норми § 823 НЦУ, якщо ділова репутація принижена, то можливо пред'явлення вимог про припинення дій, що принижують її (наприклад, про припинення подальшого поширення ганебних дій), усунення пов'язаних з поширенням ганебних відомостей негативних фактів (наприклад, про

опублікування спростування), відшкодування матеріальної і нематеріальної (в тому числі моральної) шкоди.

Пункт 1 § 823 НЦУ є спеціальною нормою, що захищає саме ділову репутацію. Ця норма закріплює відшкодування тільки матеріальної шкоди. Відшкодування нематеріальної шкоди цією нормою не передбачено.

Згідно § 823 НЦУ підстави відповідальності за заподіяння страждань збігаються з загальним складом підстав відповідальності за заподіяння шкоди і охоплюють такі обставини: наявність страждань, заподіяних применшенням особистих немайнових прав; протиправність дій заподіювача шкоди; наявність причинного зв'язку між протиправним діянням і наслідками у вигляді страждань; вина заподіювача шкоди.

У даних нормах НЦУ немає прямого посилання до захисту ділової репутації юридичних осіб, проте згідно з п. 3 ст. 19 Конституції ФРН норми, застосовні до фізичних осіб, поширюються і на юридичних осіб, якщо це не суперечить суті таких норм [54, с. 237].

Незважаючи на те, що німецькою правовою доктриною визнається право юридичної особи на володіння особистими немайновими правами, залишається актуальним питання про те, за яких умов ділову репутацію юридичної особи можна вважати згнаньбленою і такою, що потребує захисту. В судовій практиці це питання вирішується на основі порівняння значущості немайнового права, що належить особі, з одного боку і конституційного права заподіювача шкоди (розповсюджувача інформації) з іншої сторони (BVerfG, Urteil v. 15.1.1958, Akz. 1 BvR 400 / 51). При цьому, перевагу мають норми права, які ґрунтуються на уявленні про те, що принижується тільки зовнішня ділова репутація, а не внутрішня, особиста сфера (BVerfG, Urteil v. 09.10.1991, Akz. 1 BvR 1555 / 88).

Таким чином, законодавець, говорячи про захист ділової репутації, не робить відмінностей між фізичними і юридичними особами і виходить з того, що у юридичної особи як штучної правової конструкції є тільки зовнішня, ділова сфера (OLG Köln, Urteil v. 23.5.2001, Akz. 6 U45 / 01). Слід зауважити, що думка з питань, що викликає суспільний інтерес, визнається допустимим висловлювати

навіть в агресивному стилі, що не тягне наслідків, передбачених п. 1 § 823 і п. 1 § 824 НЦУ (BGH, Urteil V. 21.6.1966, Akz. VI ZR 261 / 64).

Розглядаючи способи захисту ділової репутації юридичних осіб у ФРН, необхідно виділити наступні важливі на наш погляд, моменти [25, с. 294].

Так, у випадку доведеності факту поширення неправдивих ганебних відомостей суди ФРН дотримуються вимоги юридичних осіб про заборону продовження поширення згаданих відомостей, причому у випадку невиконання відповідного рішення суду покаранням є штраф у розмірі до 250 000 євро або накладення дисциплінарного арешту (п. 1 § 890 Цивільного процесуального кодексу ФРН).

Щодо вимог про усунення ганебних наслідків (наприклад, спростування в ЗМІ) та відшкодування майнової шкоди Конституційний суд ФРН вирішує, що умови задоволення таких вимог повинні бути набагато жорсткішими і зазначені наслідки застосовуються, тільки якщо зміст негативного приниження ділової репутації є нестерпним для особи (OLG Munchen, Urteil v. 17.4.2008, Akz. 1 U 5608 / 06).

Особливий інтерес представляє питання відшкодування нематеріальної шкоди юридичній особі відповідно до законодавства ФРН. Сама компенсація моральної шкоди у законодавстві Німеччини передбачена § 847 НЦУ і іменується *Schmerzensgeld* тобто «гроші за біль і страждання».

Під нематеріальною шкодою в законодавстві Німеччини розуміється приниження немайнових прав і прав, що належать особистості. § 847 НЦУ об'єктами правового захисту шляхом компенсації за страждання передбачені тіло, здоров'я і свобода. Інакше кажучи, дана норма передбачає можливість компенсації за страждання, які є наслідком порушення тілесної недоторканності, заподіяння шкоди здоров'ю або незаконного позбавлення волі фізичної особи.

Законодавство встановлює, що компенсація за завдані страждання фізичної особи повинна бути справедливою (§ 847 НЦУ). При визначенні розміру компенсації, згідно з § 249 НЦУ, приймається до уваги загальний принцип вирівнювання вигоди, згідно з якою особа, зобов'язана компенсувати

шкоду, має відновити те становище, яке існувало, якби не було обставини, в силу якого виник обов'язок відшкодувати шкоду. При цьому виплата компенсації не повинна ставити потерпілого в більш вигідне становище, ніж те, яке мало місце до шкідливої дії відповідача [55, с. 273].

Що ж стосується вимог про відшкодування нематеріальної шкоди юридичній особі, то з цього приводу судова практика займає стійку позицію, згідно з якою юридична особа не потребує право на відшкодування нематеріальної шкоди (BGH, Urteil v. 8.7.1980, Akz. VI ZR 177 / 78).

Ця точка зору ґрунтується на тому, що мета відшкодування нематеріальної шкоди при приниженні особистих немайнових прав полягає в тому, щоб задовольнити запит потерпілого, а почуття задоволення юридичної особи не може бути. Однак ці почуття можуть відчувати юридичні особи, які можуть звернутися в суд від свого імені за захистом належних їм прав і прав (OLG Munchen, Urteil v. 28.5.2003, Akz. 1 U 1529 / 03). Захист економічних інтересів юридичної особи здійснюється пред'явленням вимоги про відшкодування матеріальної шкоди.

В цілому теорія фікції мала значний вплив на законодавчий розвиток. Наприклад, у Німецькому цивільному уложенні і в Цивільному кодексі Італії термін «юридична особа» використовується тільки в заголовках окремих розділів, без розкриття його змісту. Цікаво, що і в Цивільному кодексі Франції (Code civil) до 1978 р. дане поняття юридичної особи було відсутнє.

Наступною причиною, з якої неможливо виявити загальні закономірності щодо компенсації нематеріальної шкоди юридичній особі, є безсистемність і неповнота вихідних даних з цієї проблеми, оскільки в багатьох правових системах не визнається обов'язковість судових прецедентів і, відповідно, судова практика практично відсутня. Тому вкрай важко робити на їх підставі висновки про загальні закономірності.

Ще одна складність полягає в тому, що в багатьох правових системах в якості засобу правового захисту честі, гідності та ділової репутації застосовується кримінальна, а не громадянське законодавство. Так, в країнах

романо-німецької системи права, Німеччини та Франції поширення відомостей, що принижують честь, гідність і ділову репутацію, є перш за все підставою для застосування норм кримінального права [27, с. 134].

У законодавстві Бельгії, наприклад, залишаються неврегульованими окремі питання щодо того, чи діє таке право щодо юридичних осіб, які являють собою окремий суспільний прошарок або ж таке право може виникати в тих випадках, коли порушеними виявляються широкі суспільні верстви. Законодавство Англії під компенсацією розуміє тільки покриття економічного збитку. Так, судова практика дотримується думки про те, що «душі юридичної особи не може бути завдано шкоди». Однак водночас Англія з готовністю визнає застосовність штрафних санкцій у справах за участю позивачів-юридичних осіб, обґрунтовуючи це міркуваннями державною політикою стримування та покарання.

Таким чином, можна говорити про те, що і в зарубіжній практиці немає єдиної думки з питання компенсації нематеріальної шкоди юридичній особі.

У зв'язку з формуванням вітчизняної судової практики в сторону визнання нематеріальної шкоди за юридичними особами, на наш погляд, також представляє інтерес досвід Італії, який може послужити надалі базою для розвитку даного інституту і в українському праві.

Проте Італія виділяє немайнову і моральну шкоду як різновид немайнової шкоди, закріплюючи право юридичної особи на компенсацію тільки немайнової шкоди, оскільки моральна шкода не може бути завдана юридичній особі через відсутність у неї емоційних страждань. Італійська цивілістична доктрина визнає право юридичних осіб на компенсацію нематеріальної шкоди. При цьому в Цивільному кодексі Італії компенсацію нематеріальної шкоди прямо не передбачено, але щодо цього інституту зроблено посилання на інше законодавство [29, с. 220].

Так, згідно зі ст. 2059 ЦК Італії немайнова шкода відшкодовується тільки у випадках, зазначених законом. Судова практика тлумачить названу норму досить ліберально. Відшкодування передбачається в багатьох ситуаціях, зокрема

при дифамації. Якщо ж шкода заподіяна злочином, то право на її відшкодування прямо передбачено Кримінальним законом.

Компенсація немайнової шкоди в Італії трактується як комплексне поняття і включає в себе: суб'єктивну моральну шкоду; екзистенційну шкоду; біологічну шкоду. При цьому щодо юридичних осіб допустимо (хоча і небажано) використовувати терміни «моральна шкода», «екзистенціальна шкода», проте перевага віддається офіційній, передбаченій в ЦК Італії категорії «немайнова шкода». Немайнова шкода – більш широке поняття в законодавстві Італії, під яким розуміється будь-яка шкода, що не є майновою шкодою. Таким чином, моральна шкода являє собою різновид немайнової шкоди [56, с. 269].

У зв'язку з цим, представляє інтерес касаційна постанова Верховного Суду Італії від 3 березня 2000 року по справі № 2367, згідно з яким компенсація немайнової та моральної шкоди – різні категорії: перша охоплює будь-яку шкоду, яка не піддається точній грошовій оцінці, а друга є так званою *rescisa Doloris* (ціна за біль та моральні страждання). При цьому законодавець встановлює, що немайнова шкода полягає не тільки в фізичних або психічних стражданнях, але і збиток, який позначається на репутації юридичної особи, шкоду від розголошення конфіденційної комерційної таємниці, тобто він повинен включати в себе будь-яку шкоду, яка не входить у категорію майнової шкоди. У даній касаційній постанові Верховний Суд Італії вказав, що моральна шкода, під якою розуміються емоційні страждання, заподіяні людині, не може бути характерною для юридичної особи [31, с. 72].

Однак італійська судова практика містить достатньо прикладів, коли суди не проводили будь-якої диференціації між немайновою і моральною шкодою, стягуючи на користь юридичних осіб компенсацію немайнової шкоди саме за заподіяну їм моральну шкоду. Прикладом цього є касаційна постанова Верховного Суду Італії від 10 липня 1991 р. № 762 420, а також касаційна постанова Верховного Суду Італії від 07 січня 2008 р. по справі № 3121, при цьому суд обґрунтував свою позицію тим, що юридичній особі завдається

моральна шкода і якщо фізичним особам в його складі заподіяно моральну шкоду.

Відшкодування саме моральної шкоди юридичним особам – непоширене явище в практиці Італії, але судова практика присутня, наприклад, касаційні ухвали Верховного Суду Італії від 30 серпня 2005 року по справі № 17 550, від 28 листопада 2005 року у справі № 21 094, від 07 січня 2008 року по справі № 3122. Що стосується компенсації немайнової шкоди юридичним особам, то її допускають всі суди при приниженні їх особистих немайнових прав. В основі такої позиції лежить положення Конституції Італії (стаття 2), яка визнає і гарантує невід’ємні права людини – як окремої особистості, так і права людини в соціальних правах.

Крім того, в Італії компенсацію немайнової шкоди можуть вимагати як комерційні, так і некомерційні юридичні особи, а також і публічні утворення (муніципалітети, провінції, держава). Так, наприклад, представляє інтерес рішення суду від 29 червня 1994 року, за яким суд Генуї зобов’язав відповідача виплатити італійській провінції Лігурія компенсацію немайнової шкоди із-за того, що репутації області завдано шкоди масовим поширенням інформації про факти розтрата та інших порушеннях закону Лігурії, що спричинило за собою шкоду провінції. Верховний Суд Італії також підтвердив право держави на компенсацію немайнової шкоди, завданої дифамацією, оскільки це завдає шкоди образу і авторитету держави, яке відчуває при цьому моральну шкоду (саме моральну) [32, с. 124].

Виходячи з практики Італії та Німеччини, немає необхідності у виділенні так званої «репутаційної» шкоди як різновиду нематеріальної шкоди. В майбутньому представляється можливим встановити єдиний спосіб захисту особистих немайнових прав як громадян, так і юридичних осіб – компенсацію нематеріальної шкоди, об’єднавши тим самим компенсацію моральної шкоди фізичним особам та нематеріальної шкоди юридичним особам. Відповідно, видається допустимою компенсація нематеріальної шкоди юридичній особі та у

випадку заподіяння її членам юридичної особи, враховуючи, що члени юридичної особи – це фізичні особи.

2.3. Правове регулювання особистих немайнових прав фізичних та юридичних осіб в контексті їх захисту

З прийняттям у 2003 році Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) [1] вперше на кодифікаційному рівні було закріплено особисті немайнові права як фізичних, так і юридичних осіб. Тим самим була підкреслена важливість для суспільства не тільки кожного індивіду, але і юридичної особи як суб'єкту права. Закріплення на законодавчому рівні особистих немайнових прав фізичних та юридичних осіб стало цілком закономірним явищем, оскільки ЦК України виходить з визнання їх функціонування як суспільно-реальних «природних» утворень, які виражають природні права членів сучасного громадянського суспільства.

Слід зазначити, що правова природа особистих немайнових прав юридичної особи має деяку особливість, що обумовлено правовою природою самої юридичної особи. Як зазначає професор Ромовська З. В., що суспільні інтереси поставили юридичну особу як суб'єкта цивільних відносин в один ряд з особою фізичною, зумовивши водночас її особливу правову природу. Це означає, що, виходячи з ч. 1 ст. 91 ЦК України, юридична особа наділена рівною цивільною правоздатністю з фізичною особою, крім права на життя, здоров'я, свободу, створення сім'ї та багатьох інших прав, які покликані забезпечувати природне існування виключно фізичної особи [39, с. 112].

Поняття особистих немайнових прав фізичної особи розкривається у статті 269 ЦК України через їх ознаки. В книзі першій «Загальні положення» ЦК України йдеться про такі особисті немайнові права юридичної особи: право на найменування (ст. 90); право на недоторканність ділової репутації, право на таємницю кореспонденції, право на інформацію (ст. 94) та інші права, які можуть їй належати. Тобто законодавець не наводить вичерпного переліку особистих

немайнових прав юридичної особи, залишаючи її відкритою. Тому ми вважаємо, що з числа правових норм книги другої ЦК України під назвою «Особисті немайнові права фізичної особи» до регулювання немайнових прав юридичної особи є можливим застосування загальних положень про особисті немайнові права, що закріплені у ст. 269–280.

Крім того, у главі 22 «Особисті немайнові права, що забезпечують соціальне існування юридичної особи» ЦК України до особистих немайнових прав юридичної особи можуть застосовуватися аналогічні норми і фізичним особам, а саме: ст. 302 (право на інформацію), ст. 303–304 (право на особисті папери та розпорядження ними), ст. 305 (право на ознайомлення з особистими паперами, які передані до фонду бібліотек або архівів), ст. 306 (право на таємницю кореспонденції), ст. 307 (захист інтересів фізичної особи при проведенні фото-, кіно-, теле – та відеозйомок), ст. 308 (охорона інтересів фізичної особи, яка зображена на фотографіях та в інших художніх творах), ст. 309 (право на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості); ст. 311 (право на недоторканність житла), ст. 312 (право на вибір роду занять).

Крім ЦК України, правові норми, що регулюють особисті немайнові права фізичних та юридичних осіб, містяться в Законах України: «Про міжнародне приватне право», «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань», «Про захист від недобросовісної конкуренції», «Про авторське право і суміжні права» [38, с. 258], «Про інформацію», «Про державну таємницю», а також у підзаконних нормативно-правових актах.

Особисті немайнові права юридичної особи захищаються відповідно до глави 3 ЦК України, якою передбачено такі види захисту прав і інтересів цивільних прав у разі їх порушення: 1) захист цивільних прав та інтересів судом; 2) захист цивільних прав та інтересів Президентом України, органами державної влади або органами місцевого самоврядування; 3) захист цивільних прав нотаріусом; 4) самозахист цивільних прав.

За захистом особистих немайнових прав юридичні особи найчастіше звертаються в суд. Способами захисту цивільних прав та інтересів у суді відповідно до ст. 16 ЦК України можуть бути: 1) визнання права; 2) визнання правочину недійсним; 3) припинення дії, яка порушує право; 4) відновлення положення, що існувало до порушення; 5) примусове виконання обов'язку в натурі; 6) зміна правовідношення; 7) припинення правовідношення; 8) відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди; 9) відшкодування моральної (немайнової) шкоди [36, с. 56].

Проте, не дивлячись на всю прогресивність положень ЦК України в частині регулювання особистих немайнових прав, ми вважаємо, що необхідно внести зміни в чинне цивільне законодавство з метою забезпечення належного правового регулювання особистих немайнових прав фізичних та юридичних осіб, слід звернути увагу на те, що регламентації особистих немайнових прав фізичних осіб у ЦК України окремо присвячена Книга друга, що містить 46 статей, тобто вона поділена на інститути і норми права, в той час, як регулювання особистих немайнових прав юридичних осіб здійснюється тільки однією статтею 94 ЦК України. Це на наш погляд, вказує на відсутність юридичної рівності між учасниками особистих немайнових відносин [56, с. 268].

Розглядаючи систему особистих немайнових прав юридичних осіб крізь призму структури, ми виділяємо в ній кілька чітких рівнів ієрархії: норма права → інститут права → підгалузь права → галузь права → система права. Найнижчим об'єктом у цій структурній ієрархії є норма права, а найвищим – система права в цілому. Взаємозв'язок зазначених елементів структури системи відбувається за допомогою субординації, тобто безпосередньої підпорядкованості один одному. Саме в цьому, за твердженням С. С. Алексєєва, і полягає цінність багатоплощинної структури права, де вся багатогранність

юридичної енергії розкриваються як в підрозділі головної структури, так і в комплексному утворенні.

Одна з проблем трактування поняття «особисті немайнові права» полягає в тому, що сьогодні, як мінімум, два нормативні документи претендують на його виклад – це конституційне право і цивільне право. Така ситуація виникла в силу наступних обставин [33, с. 488].

Конституція України закріпила права, свободи людини і громадянина, частину з яких складають особисті немайнові права. Водночас, Цивільний кодекс України, особистим немайновим правам людини, присвятив книгу другу. У зв'язку з цим, представники конституційного права вважають, що оскільки немайнові права закріплені в Конституції України, вони є конституційними і повинні викладатися у рамках конституційного права. У свою чергу представники цивільного права, вважають що вони є цивільно-правовими і наполягають на необхідності викладання в рамках цивільного права [57, с. 16].

Відновлення і визнання Україною приватного права зумовило перехід до принципового поділу всієї правової сфери на приватно-правову і публічно-правову, що змушує по-новому поглянути і на систему вітчизняного права. Як відомо, раніше система права представлялася у формі «піраміди» правових галузей, на вершині якої містилося конституційне або, якщо хочете, державне право. Потім слідували підлеглі йому основні галузі права – цивільне, кримінальне, адміністративне, процесуальне право. Основні галузі, в свою чергу, очолювали групи правових галузей, здебільшого виділилися з базових, «материнських» (як, наприклад, господарське і трудове, відокремилися від цивільного). Таким чином, всю систему пронизували ієрархічні, публічно-правові засади, що оформляли переважний правовий захист державних і громадських (публічних) інтересів і відповідно, відображали цю систему. Виходячи з рівності цивільної правоздатності з фізичними особами, на юридичних осіб поширюються аналогічні положення про особисті немайнові права, крім тих, що покликані забезпечувати природне існування виключно

індивідуумів. Таким чином, визначення та ознаки особистих немайнових прав юридичних осіб розкриваються відповідно до аналогічних ситуацій [41, с. 185].

Щодо деяких прав досі відсутній єдиний погляд на момент їх виникнення. Наприклад, оскільки гідність розглядається як самооцінка особистістю своїх якостей, властивостей, світогляду, окремі дослідники вважали, що це право виникає з досягненням дитиною певного віку, коли вона усвідомила себе як особистість. Однак, наприклад, на думку С. А. Чернишової, такі нематеріальні права, як честь, гідність, ділова репутація, пов'язані з перебуванням людини в соціальному середовищі належать їй в силу дії закону. Однак, із висловленою точкою зору не можна погодитися, вважаємо, що зазначені права належать громадянину від народження, а стосовно юридичної особи – з моменту створення даної юридичної особи [47, с. 236].

Проведемо аналіз прикладу судових рішень про визнання права авторства [60-63] співавторів твору науки (судове рішення справи № 2-2900/11 м. Києва від 28. 05. 2012) [58]. Так, до Подільського районного суду м. Києва звернулася Особа 1 та Особа 2 з позовом про стягнення компенсації та моральної шкоди за порушення авторського права. Відповідачами у цій справі були Особа 3 та ТзОВ «Центр учбової літератури», а третіми особами – ТзОВ «Видавництво «Істина» та Особа 4. Суть спору, зокрема, полягала у такому. 01. 09. 2005 між Особою 1 та ТзОВ «Видавництво «Істина» був укладений видавничий договір, відповідно до якого автор передав видавництву твір «Науковопрактичний коментар Цивільного процесуального кодексу України».

У зв'язку з викладеним автори спільного твору просили заборонити Особі 3 та ТзОВ «Центр учбової літератури» видавати «Науково-практичний коментар Цивільного процесуального кодексу України» під авторством Особа 3 та за редакцією Особа 4 та припинити видання і розповсюдження вказаного твору за авторством та редакцією зазначених осіб. Окрім цього, співавтори просили здійснити публікацію в номері газет «Закон і Бізнес» та «Юридична практика» повідомлення про неправомірне використання Особа 3 та ТзОВ «Центр учбової

літератури» «Науково-практичного коментаря Цивільного процесуального кодексу України» під авторством співавторів.

Тобто головним та визначальним для них є визнання їхнього авторства наукових ідей та концепцій, закладених в оспорюваному творі науки. Вважаю за необхідне зазначити, що спір стосується не особистого немайнового права на ім'я Особа 1 та Особа 2, а саме їхнього права авторства.

В якості прикладу можна також навести судові рішення апеляційного суду Одеської області у справі № 6-2502цс15 від 25.11.2015 р. [59] де позивачка звернулася до суду із позовом про захист честі, гідності, ділової репутації, спростування недостовірної інформації та відшкодування моральної шкоди після дня голосування, її позовні вимоги з посиланням на положення ст.ст. 275, 277 ЦК України спрямовані на захист особистих немайнових прав, а тому зазначений спір є цивільно-правовим і повинен розглядатися судом за правилами цивільного судочинства.

Та найбільш вагомими, для прикладу, будуть рішення Верховного Суду України. Так у справі № 565/588/17-ц від 14.08.2019 р. [70], про визнання інформації недостовірною, та зобов'язання відповідача не пізніше місяця з дня набрання рішенням законної сили спростувати недостовірну інформацію в той же спосіб, у який вона була поширена, суд першої інстанції задоволенні позову ОСОБА_3 відмовив за безпідставністю.

Щоб зрозуміти рішення, треба розуміти контекст, а це стаття в газеті “Вараш”, де є така інформація: “ОСОБА_3 кандидат в місцеві депутати від «Народного контролю» у 2016 році. Та найбільш пані ОСОБА_3 можна почути, коли стає на захист міського голови практично в прямому сенсі, тобто теж має відношення до очільника міста. В свою чергу міський голова не залишив поза увагою таку вірність і видав розпорядження про нагородження її грошовою допомогою”. З цього тексту можна зрозуміти, що стаття містить в собі або констатацію факту, або наклеп в словах про “вірність” і судячи з рішення Верховного Суду України в статті констатувався факт.

Оскільки визнання інформації недостовірною можливе лише у межах захисту особистих немайнових прав, зокрема честі, гідності та ділової репутації позивача. А опублікована в статті інформація щодо позивача не принижує її честь, гідність та ділову репутацію, не є негативною та взагалі не стосується її ділових якостей, а позивач не довела порушення її особистих прав. В результаті Верховний Суд у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду касаційну скаргу ОСОБА_4 задовольнив, а Рішення Кузнецовського міського суду Рівненської області від 07 серпня 2017 року залишив у силі. З такого рішення ми можемо зрозуміти, що недостовірна інформація має подаватись зловмисником прямим текстом та зрозумілим текстом. В іншому випадку суд може розтлумачити інформацію на користь як відповідача так і позивача, оскільки така інформація не є однозначною та її тлумачення залежить від особи, що її сприймає.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

З проведеного дослідження можна зробити наступні висновки:

1. Узагальнивши наукові погляди можна надати наступне визначення особистих немайнових прав – це такі, нерозривно пов’язані з особистістю носія, права, що не мають економічного змісту, не можуть передаватись чи втрачатись і якими особа володіє довічно.

2. Класифікація особистих немайнових прав здійснюється в залежності від різних критеріїв, серед науковців існує цілий ряд підходів до такої класифікації. В роботі підтримано точку зору про розподіл всіх особистих прав людини на два види: пов’язані з фізичним і соціальним існуванням, та дворівневий структурний поділ. У структурний підрозділ першого рівня включені право на життя, право на здоров’я, право на свободу та особисту недоторканність, право на сприятливе навколишнє середовище. Структурний підрозділ другого рівня охоплює собою право на ім’я, право на честь і гідність, право на особисте життя, право на свободу пересування.

3. Класифікувати особисті немайнові права юридичних осіб можна наступним чином. Підтримано науковий погляд, коли за основу класифікації обрано цілі використання особистих немайнових прав – з урахуванням природи і особливостей юридичної особи. Разом з тим, вважаємо за необхідне доповнити його функціональним критерієм, який дозволяє відобразити функцію конкретного нематеріального права однієї групи в досягненні заданої цілі, що в свою чергу може служити основою для вибору методів охорони і способів захисту. На основі цього критерію можна визначити дві групи особистих немайнових прав:

- 1) права, що забезпечують індивідуалізацію юридичної особи, та
- 2) права, що забезпечують здійснення діяльності юридичної особи.

4. Регулювання особистих немайнових прав юридичних осіб як категорії має містити ряд незалежних норм без прив’язки до прав фізичних осіб (як це викладено у Цивільному кодексі України). За своїми специфічними ознаками

особисті немайнові права перших чітко і виправдано відрізняються від відповідних прав останніх. Тому визначення поняття особистих немайнових прав юридичних осіб здійснювалося нами саме за їх характерними ознаками.

5. Враховуючи вищевикладене, підтримуємо пропозиції науковців щодо необхідності об'єднання правових норм про особисті немайнові права юридичних осіб разом з особистими немайновими правами фізичних осіб в єдину систему.

Вважаємо, що ст. 94 ЦК України «Особисті немайнові права юридичних осіб» необхідно скасувати. Таке законодавче нововведення дасть можливість згрупувати в ЦК України особисті немайнові права в єдиний блок та забезпечить рівні можливості реалізації та захисту особистих немайнових прав усім учасникам цивільних правовідносин.

6. Сьогодні існує необхідність реформування системи особистих немайнових прав та доповнення її новими цивільно-правовими конструкціями.

На підставі проведеного дослідження ми можемо зробити наступні пропозиції щодо законодавчого вдосконалення правового регулювання, охорони та захисту особистих немайнових прав:

- доповнити способи захисту особистих немайнових прав такими різновидами, як громадська догана та публічне вибачення;
- зафіксувати на законодавчому рівні мінімальний розмір відшкодування немайнової (моральної шкоди) в межах мінімальної заробітної плати, який буде виконувати відновлюючу функцію при будь-якому порушенні особистого немайнового права;
- вилучити з ч.2 п.4 ст.23 ЦК України, положення щодо можливості для юридичної особи відшкодування моральної шкоди, замінивши її на немайнову;
- відшкодування немайнової шкоди юридичної особи повинне бути обмежене розумними витратами на поновлення постраждалої від правопорушення ділової репутації, тобто витратами на рекламний ролик, рекламні проспекти, публікації в газеті, презентації і інші процедури відновлюючого характеру, які буде вважати за потрібне, визначити суд. При визначенні розміру відшкодування немайнової шкоди юридичним особам,

пропонується брати за основу різницю у вартості гудвілу (ділової репутації) до порушення та після нього.

7. Не щодо всіх прав, на момент їх виникнення, існує єдина думка. Наприклад, оскільки гідність розглядається як самооцінка особистістю своїх якостей, властивостей, світогляду, окремі дослідники вважали, що це право виникає з досягненням дитиною певного віку, коли вона усвідомила себе як особистість. Ми дотримуємось такої точки зору, що нематеріальні права, як честь, гідність, ділова репутація належать громадянину від народження, а стосовно юридичної особи – з моменту створення даної юридичної особи

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення (10.08.2019)).
2. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV. Офіційний вісник України. 2003. № 11. 461 с. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15/para161> (дата звернення 10.08.2019).
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Підписана в м. Римі 04 листопада 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 12.08.2019).
4. Про застосування судами норм законодавства у справах про захист авторського права і суміжних прав: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 4 червня 2010 року № 5. Вісник Верховного Суду України. 2010. № 6 (118). С. 4–13. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-10/print> (дата звернення
5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4652-17/page> (дата звернення: 06.10.2019.).
6. Басай О.В. Спадкування авторських прав: Часопис Національного університету «Острозька академія». 2014. № 2(10). URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2014/n2/14bovsap.pdf> (дата звернення: 20.11.2019).
7. Басюк В. В. Теоретико-правові та практико-прикладні аспекти правового регулювання особистих немайнових прав в Україні: науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. 2013. № 7. С. 195–199.
8. Венедиктова І. В. Охоронюваний законом інтерес як загальноюридична категорія. І. В. Венедиктова. Юридична академія Міністерства внутрішніх справ. Науковий вісник Юридичної академії Міністерства внутрішніх справ: Юридична

академія Міністерства внутрішніх справ. Д.: Б. в., 2005. 2005 р. № 2 (21). С. 272–278.

9. Венедиктова І. В. Проблеми визначення категорії інтересу в цивільному праві. І. В. Венедиктова: вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2005. Вип. 31. С. 413–420.

10. Гаврилов Е. Компенсация неимущественного вреда юридическим лицам: опыт Италии, а также Европейского Суда по правам человека по «итальянским» делам и его использование. Хозяйство и право. 2012. № 3. С. 99.

11. Гаврилов Е. Компенсация неимущественного вреда юридическим лицам: опыт Италии, а также Европейского Суда по правам человека по «итальянским» делам и его использование в России: Хозяйство и право. 2012. № 3. С. 100.

12. Давидова Н. О. Особисті немайнові права: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Н. О. Давидова. К.: Вид. Дім «Ін Юре», 2008. С. 27.

13. Довгерт А. С. Втілення правових ідей у сфері особистого немайнового права в новий ЦК України (до п'ятої річниці ЦК України). А. С. Довгерт: Приватне право і підприємництво: Збірник наукових праць. Вип. 8. К., 2009. С. 11–17.

14. Гуменюк О. І. Класифікація особистих немайнових прав учасників цивільних правовідносин. О. І. Гуменюк: Університетські наукові записки. 2008. № 3 (27). С. 119–123.

15. Заремба-Косович Г. Соціально-демографічні особливості уявлень про соціальну справедливість. Г. Заремба-Косович: Соціальні виміри суспільства: зб. наук. пр. / НАН України, Ін-т соціології. Київ: Інститут соціології НАН України, 2015. Вип. 7 (18). С. 421–434.

16. Каменська Н. П. Адміністративно-правовий статус публічної адміністрації як суб'єкта розгляду та вирішення звернень. Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право). 2014. № 4 (67). С. 3–11.

17. Каменська Н. П. Класифікація адміністративно-правових норм механізму адміністративно-правового регулювання реалізації права на звернення до

публічної адміністрації: динамічний погляд на проблему. Часопис Київського університету права. 2016. № 3. С. 127–131.

18. Каменська Н. П. Міжнародна система захисту прав людини: деякі проблеми інтерпретації дефініції. Актуальні питання публічного та приватного права. 2014. № 1 (6). С. 261–265.

19. Карнаух Т. П. Правовое регулирование личных неимущественных прав юридических лиц в гражданском законодательстве Украины: Наука. Общество. Государство. 2013. № 3. С. 1–11.

20. Кирдан Б. В. Поняття позову щодо захисту прав автора, що пред'являється в порядку цивільного судочинства. Б. В. Кирдан: Стан дотримання прав людини в умовах сучасності: теоретичні та практичні аспекти: тези допов. VI Всеук. наук. – практ. Інтернет-конф. (м. Київ, 24 грудня 2015 р.). К.: Нац. акад. внутр. справ, 2015. С. 160–162.

21. Кирдан Б. В. Способы защиты прав автора судом: сравнительноправовой анализ действующего законодательства (гражданско-правовой аспект). Б. В. Кирдан, С. С. Бычкова: Интеллектуальная собственность: правовые и социально-экономические аспекты: материалы Третьей всерос. науч. практ. конф. с межд. участием (г. Омск, 7 апреля 2016 г.). Омск: Омская академия МВД России, 2016. С. 93–96.

22. Кличков А. Зміна або припинення майнових та особистих немайнових прав як наслідок визнання фізичної особи безвісно відсутньою, зниклою безвісти та оголошення її померлою: Цивільне право і процес. - № 5. 2019. С. 28-34.

23. Кожушко Р.Ю. Інтелектуальна власність: навчальний посібник: Р.Ю. Кожушко, М.В.Колосніченко, І.П.Остапчук та ін.— К.: КНУТД, 2014. 108с.

24. Кохановська О. Поняття та види особистих немайнових прав у цивільному праві України: Кохановська О. Вісник Київського національного університету. Юридичні науки, 84 / 2010. С. 7–10.

25. Культенко В. П. Концепція природного права як філософськосоціологічне підґрунтя аналізу перехідних суспільств: дис.... канд. філос. наук: 09.00.05 / Культенко Валентина Павлівна. Київ, 2004. 165 с.

26. Личные неимущественные права юридического лица. Ю. Жорнокуй, С. Слипченко. Очерки права компаний: сборник статей; отв. ред. И. В. Спасибо-Фатеева. Харьков: ЧП «ЭКУС», Сообщество «Цивилистическая платформа», 2019. С. 128–149.
27. Малюга Л. В. Особисті немайнові права на результати інтелектуальної діяльності, як вираз права інтелектуальної власності: Держава і право. К.: ІДП НАНУ, 2003. Вип. 19. С. 335–341.
28. Малюга Л. В. Особисті немайнові відносини як предмет цивільно-правового регулювання: Держава і право. К.: ІДП НАНУ, 2003. Вип. 22. С. 383–390.
29. Попова С. О. Ознаки особистих немайнових прав юридичних осіб. Проблеми подальшого вдосконалення приватноправових механізмів набуття, передачі, здійснення та захисту суб'єктивних цивільних прав: матеріали наук. практ. конф., присвяч. пам'яті проф. Ч. Н. Азімова (Харків, 21 груд. 2017 р.); Нац. юрид. Ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2017. С. 293–296.
30. Про застосування судами норм законодавства у справах про захист авторського права і суміжних прав: постанова Пленуму Верховного Суду України від 04. 06. 2010 № 5. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-10> (дата звернення 24.09.2019).
31. Пунда О. О. Права особисті немайнові. Митна енциклопедія: У трьох томах. Т. 1. Редкол. І. Г. Бережнюк (відп. ред.). Хмельницький: ПП Мельник А. А., 2014. С. 83–84.
32. Пунда О. О. Права особисті немайнові, що забезпечують соціальне буття фізичної особи. Митна енциклопедія: У трьох томах. Т. 3: Редкол. І. Г. Бережнюк (відп. ред.). Хмельницький: ПП Мельник А. А., 2014. С. 134.
33. Сідей О. В. Європейський досвід захисту права на здоров'я. О. В. Сідей: Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми: матеріали міжнар. наук. практ. конф. (м. Харків, 25 листоп. 2016 р.). Х.: Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2016. С. 303–307.

34. Сідей О. В. До поняття та змісту права фізичної особи на здоров'я. О. В. Сідей: Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави: матеріали V міжнар. наук. практ. конф. (м. Харків, 18 листоп. 2016 р.). Х.: Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2016. С. 219–224.
35. Сідей О. В. Загальна декларація прав людини як гарантія реалізації права на здоров'я фізичної особи. О. В. Сідей: Матеріали круглого столу, присвяченого 68 річниці прийняття Загальної декларації прав людини (м. Київ, 9 груд. 2016 р.). К.: ДНДІ МВС України, 2016. С. 344–346.
36. Сідей О. В. Форми захисту права на здоров'я фізичної особи. О. В. Сідей: Сучасні наукові інновації (частина II): матеріали міжнар. наук. практ. конф. (м. Київ, 15–16 лют. 2017 р.). К.: МЦНД, 2017. С. 70–72.
37. Сіроштан О.О. Особливості спадкування прав інтелектуальної власності особами, які мають право на обов'язкову частку у спадщині: Часопис Київського університету права. 2015. № 3. С. 216–221.
38. Січко Д. С. Проблемні питання спадкування особистих майнових і немайнових прав: цивільно-правовий аспект: Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. - № 2. 2019. С. 49-53.
39. Wikipedia: Право. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE> (дата звернення 01.10.2019).
40. Слипченко С. А. Личные неимущественные права: определение содержания их преподавания в пределах курса гражданского права. С. А. Слипченко. Форум права. 2006. № 3. С. 123–128.
41. Слипченко С. О. Деякі аспекти методології дослідження особистих немайнових прав URL: http://www.nbuv.gov.ua/ejournals/prtup/2012_1/slipch.pdf. (дата звернення: 6.10.2019.).
42. Слипченко С. О. Об'єкти особистих немайнових прав та цивільний оборот. С. О. Слипченко: Юридичний вісник. Одеса, 2012. № 2. С. 55–59.
43. Слипченко С. О. Особисті немайнові права, що забезпечують соціальне буття фізичної особи, як різновид виключних прав. С. О. Слипченко: Теорія і практика інтелектуальної власності. № 4. 2012. С. 96–104.

44. Сліпченко С. О. Теоретичні підходи до визначення сутності здійснення особистих немайнових прав, що забезпечують соціальне буття особи. С. О. Сліпченко: Проблеми здійснення та захисту суб'єктивних цивільних прав: зб. наук. пр. К.: Право України, 2013. С. 55–58.
45. Стефанчук Р. О. Поняття особистих немайнових прав фізичної особи за проектом Цивільного кодексу України. Цивільний та Кримінальний кодекси важливий етап кодифікації законодавства України: Матеріали науково-практичної конференції. Івано-Франківськ, 2002. С. 72–74.
46. Стефанчук Р. О. Цивільно-правові засади закріплення, здійснення та охорони права на життя як особистого немайнового права фізичних осіб: Методологія приватного права: Збірник наукових праць. Редкол.: О. Д. Крупчан (голова). К.: Юрінком Інтер, 2003. С. 253–259.
47. Стефанчук Р. Право на здоров'я як особисте немайнове право: Матеріали міжнародної наукової конференції «Трансформація ринкових відносин в Україні: організаційно-іправові та економічні проблеми» (Одеса, 15 травня 2003 р.). Одеса: Астропринт, 2003. С. 111–114.
48. Стефанчук Р. О. До питання створення цивільного немайнового права: Актуальні проблеми приватного права: матеріали наук. практ. конф., присвяч. 94-й річниці з дня народження д-ра юрид. наук, проф. чл. кор. АН УРСР В. П. Маслова (Харків, 19 лют. 2016 р.). Х.: Право, 2016. С. 20–22.
49. Федюк Л. В. Особисті немайнові права юридичних осіб: монографія: Л. В. Федюк. Івано-Франківськ: Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника, 2013. 500 с.
50. Цивільне право України. Загальна частина: підручник / за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнєцової, Р. А. Майданика. 4-те вид., стереотипне. К.: Юрінком Інтер, 2014. 976 с.
51. Цивільне право: підручник: у 2-х т. / за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. 2-ге вид., переробл. та допов. Х.: Право, 2014. Т. 1. 656 с.

52. Цивільне право. Конспект лекцій для студентів спеціальності 081 «Право» денної та заочної форм навчання, Терещук Галина Андріївна. Луцьк: ЛНТУ, 2017. 267 с.
53. Wikipedia: Немайнові права. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%D0%B5%D0%BC%D0%B0%D0%B9%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D1%96_%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B0 (дата звернення 01.10.2019).
54. Шишка О. Р. Особисті немайнові права за ЦК України: що це?: Проблеми вдосконалення приватноправових механізмів набуття, передачі, здійснення та захисту суб'єктивних цивільних прав: матеріали «круглого столу», присвяч. пам'яті проф. Чингізхана Нуфатовича Азімова (м. Харків, 18 грудня 2015 р.); Нац. юрид. Ун-т ім. Ярослава Мудрого. Х.:..., 2016. С. 103–108.
55. Ярега Г. Особисті немайнові права авторів: Інформаційне право. №12. 2017. С. 217-223.
56. Ясечко С. В. Проблемні питання правопороджуючих односторонніх правочинів з нематеріальними правами. С. В. Ясечко: Актуальні проблеми приватного права: договір як правова форма регулювання приватних відносин: матеріали наук. практ. конф., присвяч. 95-й річниці з дня народження д-ра юрид. наук, проф., чл. кор. АН УКРС В. П. Маслов (Харків, 17 лютого 2017 р.) Харків: Право, 2017 С. 232–233.
57. Ясечко С. В. Партнерський договір щодо використання особистих немайнових прав. С. В. Ясечко: Проблеми цивільного права та процесу: тези доп. учасників наук. практ. конф. присвяч. світлій пам'яті О. А. Пушкіна, 19–20 трав. 2017 р. Харків: ХНУВС, 2017 С. 236–238.
58. Ясечко С. В. Розвиток вчення щодо деяких особистих особистих немайнових прав у країнах Європи. С. В. Ясечко: Розвиток сучасного приватного права в країнах Європи. Матер. VIII Міжнар. цивілістичного форуму. К. ТОВ «Білоцерківдрук», 2018. С. 272–276.
59. Ясечко С. В. Щодо проблеми вчинення правочинів з нематеріальними правами. С. В. Ясечко: Актуальні проблеми приватного права: матеріали наук.

практ. конф., присвяч. 96-й річниці з дня народж. д-ра юрид. наук, проф., чл. кор. АН УРСР В. П. Маслова (Харків, 14 лют. 2018 р.). Харків: Право, 2018. С. 267–270.

60. Эрделевский А.М., Телке Ю. Актуальные вопросы защиты деловой репутации юридических лиц: Хозяйство и право. 2011. № 1. С. 14–17.

61. Рішення Подільського районного суду м. Києва від 28. 05. 2012 у справі № 2-2900/11: Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/25098988> (дата звернення 28.09.2019).

62. Судове рішення апеляційного суду Одеської області у справі № 6-2502цс15 від 25.11.2015 р.: Єдиний державний реєстр судових рішень URL: <https://oda.court.gov.ua/sud1590/pravovipoziciivsu/6-2502cs15/> (дата звернення 01.10.2019).

63. Рішення Ірпінського міського суду Київської області від 14 серпня 2013 року, судова справа № 367/3046/13-ц: Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/33253902> (дата звернення 01.10.2019).

64. Рішення Переяслав-Хмельницького міськрайонного суду Київської області від 18 листопада 2009 року, судова справа №2-1082: Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/13801767> (дата звернення 01.10.2019).

65. Рішення Голосіївського районного суду м. Києва від 06 червня 2012 року, судова справа № 2601/7669/12. Провадження № 2/2601/2586/12: Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/24651132> (дата звернення 01.10.2019).

66. Рішення Центрального районного суду м. Миколаєва від 02 листопада 2012 року, судова справа № 2-1298/11: Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/30497549> (дата звернення 01.10.2019).

67. О.В. Кохановська Проблеми захисту честі, гідності й ділової репутації особи в Цивільному кодексі України. URL:

<https://www.viaduk.com/clients/vs.nsf/0/C31366E8AB1A22C6C2257045004D0477?OpenDocument&CollapseView&RestrictToCategory=C31366E8AB1A22C6C2257045004D0477> (дата звернення 01.10.2019).

68. О.В. Кохановська Інформація як нематеріальне благо та захист інформаційних прав згідно з Цивільним кодексом України. URL: <https://www.viaduk.com/clients/vs.nsf/0/20A5233EE21449ADC22570F3004D5A9C?OpenDocument&CollapseView&RestrictToCategory=20A5233EE21449ADC22570F3004D5A9C> (дата звернення 01.10.2019).

69. Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи: Постанова № 1 Пленуму Верховного Суду України. URL: <https://www.viaduk.com/clients/vs.nsf/0/6CC3C5489FA411CEC2257578003002D9?OpenDocument&CollapseView&RestrictToCategory=6CC3C5489FA411CEC2257578003002D9> (дата звернення 01.10.2019).

70. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 14 серпня 2019 року, судова справа № 565/588/17-ц: Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/83775176> (дата звернення 01.10.2019).